

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра слов'янської філології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Магістр

Галузь знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальність 035 Філологія
Спеціалізація 035.033 Слов'янські мови і літератури
(переклад включно), перша – польська

на тему: Особливості історичного роману в польській літературі

Шифр КРФППмз.22093.01.04.00

студентки II курсу групи ФППмз-22-1 _____ Вікторія КІСІЛЕВИЧ
Підпис, дата

Керівник _____ Інна ГОРЯЧОК
Підпис, дата

До захисту допускаю:

Завкафедри слов'янської філології _____ Неля ПОДЛЕВСЬКА
Підпис, дата

Хмельницький, 2023

Хмельницький національний університет

Факультет	гуманітарно-педагогічний
Кафедра	слов'янської філології
Освітній рівень	магістр
Галузь знань	03 Гуманітарні науки
Спеціальність	035 Філологія
Спеціалізація	035.033 Слов'янські мови і літератури (переклад включно), перша – польська
Освітня програма	освітньо-професійна

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Завідувач кафедри української філології

_____ (Неля ПОДЛЕВСЬКА)

4 жовтня 2022 року

ЗАВДАННЯ

на дипломну роботу

КІСЛЕВИЧ ВІКТОРІЇ ЮРІЇВНИ

1. Тема роботи: «Особливості історичного роману в польській літературі», затверджена на засіданні кафедри слов'янської філології 17 червня 2022 року, протокол № 14.

2. Термін подачі студентом завершеної роботи – грудень 2023 року.

3. Вихідні дані роботи

Жанр історичного роману у царині польської літератури зазнав розквіту наприкінці XIX – початку XX століття. Серед основоположників

становлення польського історичного роману варто виокремити Г. Сенкевича «Вогнем та мечем» («Ogniem i mieczem» (1884 рік)), «Потоп» («Potop» (1886 рік)), «Пан Володійовський» («Pan Wołodyjowski» (1888 рік)), «Тевтонські лицарі» («Krzyżacy» (1900 рік)) та Болеслава Пруса «Фараон» («Faraon» (1895–1896 роки)), «Лялька» («Lalka» (1887 рік)), «Діти» («Dzieci» (1909 рік)). Романісти вільно переміщалися між типами романів, представляючи чудові пригоди, створені героями, а також показуючи найважливіші історичні події та включаючи критику та роздуми про них у своєму творі. Незважаючи на те, що все більше увагу науковців привертає дослідження історичної романістики, але донині немає єдиного погляду тлумачення на особливості історичного роману саме в польській літературі, виявлення особливостей та проблематики історичних романів у творчості польських письменників Г. Сенкевича та Б. Пруса, що і зумовило актуальність нашого дослідження.

4. Перелік підлеглих розробці питань

Висвітлення становлення та розвиток жанру історичного роману.

З'ясування особливостей польського історичного роману.

Простеження творчості Г. Сенкевича та Б. Пруса як основоположників історичного роману;

Дослідження жанрово-стилістичних особливостей романів Г. Сенкевича та Б. Пруса;

Виокремлення особливостей історичних романів «Трилогії» Г. Сенкевича;

Виявлення та з'ясування проблематики історичних романів «Фараон», «Лялька» Б. Пруса.

5. Графічний матеріал – немає.

6. Консультанти по роботі із вказівкою розділів, які їх стосуються			
Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання отримав
	НЕМАЄ		

7. Дата видачі завдання – 4 жовтня 2022 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН			
<i>№ з. п.</i>	<i>Найменування етапів магістерського дослідження</i>	<i>Строк виконання етапів роботи</i>	<i>Примітка</i>
1.	Обрання теми дипломної роботи	Вересень 2022 року	
2.	Опрацювання наукової літератури з теми дослідження	Вересень 2022 року	
3.	Збирання матеріалу, його первинна наукова інтерпретація	Вересень – листопад 2022 року	
4.	Написання першого розділу дипломної роботи	Грудень 2022 – квітень 2023 року	
5.	Апробування результатів дослідження шляхом здійснення публікації у збірнику наукових праць та участі у конференціях	Січень, квітень, вересень 2023 року	
6.	Написання другого розділу дипломної роботи	Травень – вересень 2023 року	
7.	Написання «чорнового варіанту» дипломної роботи	Жовтень – листопад 2023 року	
8.	Попередній захист дипломної роботи	Листопад 2023 року	
9.	Остаточне завершення дипломної роботи	Грудень 2023 року	
10.	Подача дипломної роботи на кафедру	Грудень 2023 року	

Студент _____ Вікторія КІСЛЕВИЧ

Керівник роботи _____ Інна ГОРЯЧОК

Анотація

Тема роботи: «Особливості історичного роману в польській літературі». Автор – **В. Кісілевич**. Науковий керівник – **І. Горячок**. Обсяг дипломної роботи – 79 сторінок, із них 75 сторінок основного тексту. Робота містить 81 джерело посилання.

Ключові слова: польська література, історичний роман, жанр роману, історична романістика, історична проза,

Об'єктом дослідження є історичні романи польських письменників Г. Сенкевича та Б. Пруса.

Предмет дослідження є польська історична романістика.

Мета роботи полягає у дослідженні становлення та розвитку жанру історичного роману у польському літературознавстві, у здійсненні аналізу жанру історичного роману у творчості польських романістів, зокрема Генріка Сенкевича та Болеслава Пруса.

Історична романістика у літературознавстві має дещо неусталене розуміння своєї сутності, адже вона охоплює увесь масив історичного роману, повісті та прози. Маючи спільні наративні ознаки художнього відображення минулого, історичні прози, повісті та романи мають досить відмінні жанрові характеристики.

Жанр історичного роману у царині польської літератури зазнав розквіту наприкінці XIX – початку XX століття. Серед основоположників становлення польського історичного роману варто виокремити Г. Сенкевича «Вогнем та мечем» («Ogniem i mieczem» (1884 рік)), «Потоп» («Potop» (1886 рік)), «Пан Володийовський» («Pan Wołodyjowski» (1888 рік)) та Болеслава Пруса «Фараон» («Faraon» (1895–1896 роки)), «Лялька» («Lalka» (1887 рік)), «Діти» («Dzieci» (1909 рік)). Романісти вільно переміщалися між типами романів, представляючи чудові пригоди, створені героями, а також показуючи найважливіші історичні події та включаючи критику та роздуми про них у своєму творі. У багатьох історичних романах читач може зустріти мовну стилізацію. Завдяки такому підходу авторові вдалося отримати максимально правдивий і вірогідний образ описуваних часів. Сюжетна структура творів цього типу найчастіше мала причинно-наслідкову структуру, тісно пов'язану з подальшими історичними подіями (хронологією).

Особливостями історичних романів Г. Сенкевича є поєднання достовірного відображення минулого з цікавою динамічною інтригою, яка приводиться в рух великими людськими пристрастями: заздрість, мстивість, ревності, зажерливість та любов до своєї країни, сім'ї тощо; використання опису, оповіді та діалогу як трьох компонентів роману, які поєднуються у відповідному співвідношенні, створюючи єдине ціле. Звертаючись до історії польського народу, показав драматичні, навіть безвихідні ситуації, які поляки зуміли подолати, і, звичайно, підкреслив моменти історичної слави. Метою Г. Сенкевича було не давати конкретні приписи, а писати, щоб розрадити серця. Зцілення національних комплексів і, що не можна забувати, набуття популярності серед читачів завдяки майстерності вмiлого маніпулювання реципієнтами.

Один із найвидатніших польських письменників Болеслав Прус жив тихим, наповненим роботою життям, у його біографії немає скандалів і романів. Найкращий роман Б. Пруса «Лялька» порушує проблему прогресу і науки, яку слід розглядати в ширшому контексті, як одну з найважливіших проблем позитивізму. Б. Прус у романі «Фараон» показує падіння Єгипту, щоб передати універсальне повідомлення про те, як боротьба за владу призводить до розпаду добре функціонуючих соціальних і державних організацій. Автор представляє крах цінностей, таких як державний розум чи патріотизм, перед обличчям жадібності та всюдисущого приватного життя. «Фараон» Пруса – під маскою історії прямо з античності – є чітким натяком на економічні проблеми та політичні суперечки, які переслідували польський народ того часу.

Автор _____

ЗМІСТ

Вступ.....	7
1. Жанр історичного роману, його ознаки та особливості	11
1.1. Генеза історичного роману.....	11
1.2 Особливості жанру історичного роману.....	22
2. Жанр історичного роману у творчості Генріка Сенкевича.....	28
2.1. Творчий доробок Генріка Сенкевича.....	28
2.2. Особливості історичних романів письменника.....	34
3. Історизм у творчості Болеслава Пруса.....	48
3.1. Своєрідність творчості Болеслава Пруса.....	48
3.2. Проблематика історичних романів «Фараон», «Лялька».....	58
Висновки.....	68
Перелік джерел посилання.....	73

ВСТУП

Історичний роман є один із найпопулярніших жанрів сьогоденного письменства. Він описує події минулих часів, які із захопленням читають діти та дорослі, інтелектуали і навіть пересічні читачі. Задля опису історичних подій у романах, письменникам приходится не лише досліджувати літописи, хроніки, а також дивитися художні інтерпретації історичних подій, читали про подвиги героїв та королів у старовинних епічних поемах.

Неабиякою популярністю і до сьогодні користується історична проза, яка висвітлює інтелектуально переосмислені факти з минулого. Зосередження на особистому житті людини зумовлюють тенденції романного бачення дійсності, які розгортаються в багатоплановому епічному часі. Історичний роман - це піджанр наративу, що базується на історичних реальних подіях, у якому також допускається використання та поєднання реальних та вигаданих персонажів. Виникнення цього жанру пов'язане з епохою європейського романтизму в ХІХ столітті.

Учені другої половини ХХ століття, зокрема С. Андрусів, Р. Багрій, А. Гуляк, М. Ільницький, В. Чумак та інші, займаються літературознавчими дослідженнями історичної тематики минулих віків.

Жанр історичного роману у царині польської літератури зазнав розквіту наприкінці ХІХ – початку ХХ століття. Серед основоположників становлення польського історичного роману варто виокремити Г. Сенкевича «Вогнем та мечем» («Ogniem i mieczem» (1884 рік)), «Потоп» («Potop» (1886 рік)), «Пан Володийовський» («Pan Wołodyjowski» (1888 рік)), «Гевтонські лицарі» («Krzyżacy» (1900 рік)) та Болеслава Пруса «Фараон» («Faraon» (1895–1896 роки)), «Лялька» («Lalka» (1887 рік)), «Діти» («Dzieci» (1909 рік)). Романісти вільно переміщалися між типами романів, представляючи чудові пригоди, створені героями, а також показуючи

найважливіші історичні події та включаючи критику та роздуми про них у своєму творі. У багатьох історичних романах читач може зустріти мовну стилізацію. Завдяки такому підходу авторіві вдалося отримати максимально правдивий і вірогідний образ описуваних часів. Сюжетна структура творів цього типу найчастіше мала причинно-наслідкову структуру, тісно пов'язану з подальшими історичними подіями (хронологією).

Незважаючи на те, що все більше увагу науковців привертає дослідження історичної романістики, але донині немає єдиного погляду тлумачення на особливості історичного роману саме в польській літературі, виявлення особливостей та проблематики історичних романів у творчості польських письменників Г. Сенкевича та Б. Пруса, що і зумовило **актуальність нашого дослідження.**

Мета нашої кваліфікаційної роботи полягає у дослідженні становлення та розвитку жанру історичного роману у польському літературознавстві, у здійсненні аналізу жанру історичного роману у творчості польських романістів, зокрема Генріка Сенкевича та Болеслава Пруса.

Завданнями нашого дослідження є:

- описати становлення та розвиток жанру історичного роману;
- виокремити особливості польського історичного роману;
- проаналізувати творчі доробки Г. Сенкевича та Б. Пруса як основоположників історичного роману;
- дослідити жанрово-стилістичні особливості романів Г. Сенкевича та Б. Пруса;
- дослідити особливості історичних романів «Трилогії» Г. Сенкевича;
- проаналізувати проблематику історичних романів «Фараон», «Лялька» Б. Пруса.

Предметом нашого дослідження польська історична романістика.

Об'єктом дослідження є історичні романи польських письменників Г. Сенкевича та Б. Пруса.

Методи дослідження. Відповідно до мети та завдань нашого дослідження, характеристику матеріалів здійснювали шляхом цілісного опису поетики історичних романів та визначення проблематики та особливостей на основі описового методу

Під час дослідження також були використані загальнонауковий, біографічний метод, культурологічний, системний метод наукового пізнання, аналітичний метод, історичний, порівняльний, метод статичного узагальнення, що сприяло вирішенню мети та завдань нашого дослідження.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що в ній зроблено спробу узагальнено розглянути особливості історичного роману в польській літературі, визначено особливості та проблематику історичних романів на основі творчості польських письменників Г. Сенкевича та Б. Пруса.

Теоретичне значення нашої кваліфікаційної роботи полягає в тому, що її результати доповнюють інформацію про історичну романістику польської літератури, зокрема особливості історичного роману в польській літературі, що сприяє подальшому дослідженню таких тенденцій у галузі польського літературознавства.

Практичне значення роботи полягає у тому, що наше дослідження представляє практичну цінність під час вивчення курсів із польської літератури у вищій школі, історії польської літератури та теорії літератури, у підготовці спецкурсів і спецсемінарів для студентів філологічних факультетів ЗВО із вивченням польської літератури, при написанні наукових досліджень у галузі польського літературознавства, зокрема курсових та кваліфікаційних робіт.

Апробація дослідження. Результати нашого дослідження подано до друку в збірник наукових праць «Славістичні студії: лінгвістика,

літературознавство, дидактика» та взято участь у Всеукраїнській науковій конференції 2023 р.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, підрозділів, висновку та переліку джерел посилання. Загальна кількість сторінок – 79. Загальна кількість використаних джерел – 81.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ЖАНР ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ, ЙОГО ОЗНАКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ

1.1 Генеза історичного роману

Неабиякою популярністю і до сьогодні користується історична проза, яка висвітлює інтелектуально переосмислені факти з минулого. У часи Середньовіччя вона набула вигляду апокрифу, агіографії, літопису, хроніки, де змальовувалися історичні герої. Із часом відбулася поява романів та повістей Нової доби, у яких описується доля простої людини, яка є типовим представником суспільства. Зосередження на особистому житті людини зумовлюють тенденції романного бачення дійсності, які розгортаються в багатоплановому епічному часі [26, с. 56].

Історична романістика у літературознавстві має дещо неусталене розуміння своєї сутності, адже вона охоплює увесь масив історичного роману, повісті та прози. Маючи спільні наративні ознаки художнього відображення минулого, історичні прози, повісті та романи мають досить відмінні жанрові характеристики.

У різні століття існувало різне бачення та усвідомлення подій та взагалі історії, тому не завжди романістика була такою актуальною. У період Середньовіччя таке письмо було відсутнє, через своє компенсоване метафізичне світобачення, де події в лицарських романах і також агіографіях, легендах розгорталися в межах замкнутої фабули [4, с. 22].

У добу Ренесансу відбулося тимчасове таке подолання властивого ототожнення минулого, теперішнього та майбутніх часів, що підпорядковувалося заданій наперед меті. Уже з пройденим часом касицисти все ж таки змогли це подолати та виокремили теорію трьох єдностей. Подолали сюжетну однолінійність історичної прози, синкретизм. Традиція розповіді також зазнала конкретизації та суттєвого оновлення [4, с. 22].

Першопочатково історичну прозу писали не письменники, а історики, які яскраво зображали події та факти з минулого, документальні описи побуту, звичаїв та традицій, битв, географічні спостереження тощо.

Вагомий внесок здійснив «батько історії» – Геродот, увів в оповідь про минуле соціально важливу концепцію. Його послідовниками були Фукидіт та Ксенофонд, які поглибили досвід та вдосконалили його, надаючи перевагу утилітарним критеріям синкретичного наративу, замість естетичного, поділяючи на прагматичну та риторичну гілки. Прагматична відповідала за відтворення внутрішнього змісту відтворюваних подій (як у Полібія), риторична була ближчою до літератури художньої, використовувала епічну та драматичну основи, набула жанрового увиразнення, зокрема логографи, монографії, що мали психологічне, біографічне та аналітичне спрямування [17, с. 16].

Середньовічній прозі характерні були діяння, сказання, літописи, хроніки у апокрифічних, легендарних та житійних жанрах, яким притаманний синкретизм та практичні інтереси у сакральних розповідях.

Найяскравішим у куртуазній літературі вважається рицарський роман, а саме Артурівський цикл, який став особливим знаменням та вплинув на подальше європейське письменство романтизму, зокрема М. Гоголя, В. Гюго, О. Дюма, В. Скотта та інших. У творах Ф. Гвіччардіні, С. Граматики, Н. Макіавеллі та інших відбувається ренесансне відновлення тієї античної традиції історичної прози, які ще з роками вплинули на творчість Вольтера «Вік Людовика XIV», Ф. Шиллера «Історія відмежування Сполучених Нідерландів від іспанського панування» та інших [15, с. 8].

На території України середньовічні традиції історичної прози поєдналися з античним та новоєвропейським, які ми можемо простежити в літописах Київської Русі, зокрема «Синопис», «Четї-Мінеї», козацькі та монастирські літописи тощо. Така тенденція простежувалася до появи вже світської прози, зокрема «Історії Русів» [19, с. 35].

У літературознавстві відбувається зміна середньовічної, ренесансної, класицистичної течій, а саме ототожнення сучасного та минулого на їх протиставлення та зіставлення, де увага приділяється більшій мірі минулого, як і в романтизмі. Відбувається поділ на тих, хто обмежився пізнавальними та дидактичними завданнями, й інших, що мали на меті відтворити минуле з максимальною точністю, зображуючи історичну дійсність із проблемами сучасності, наприклад Б. Прус «Фараон», Г. Флобер «Саламбо» та інші. Також виділилася ще одна група, яка захоплювалася історичним колоритом, який створював романтичні образи і характери із приголомшливим сюжетом, серед таких прибічників варто виділити О. Дюму [26, с. 55].

У процесі літературно-художнього розвитку відбувається спроба зіставлення різних часових проміжків за допомогою сюжетно наочних прийомів, зокрема безпосереднім «перенесенням» сучасного персонажа в історичний проміжок часу. Такі переміщення здійснював М. Твен у своєму історико-фантастичній повісті «Янки із Коннектикуту при дворі короля Артура» у 1889 році. Автор не використовував наукової точності, а висловлював власне трактування історичного матеріалу у свій передмові [26, с. 55].

У XIX столітті відбувається розмежування історії та філософії, що призвело до утворення історії як науки окремої, і відповідно до цього література визначила свій статус, де історичний роман відокремився від історичної прози синкретизму. Із цього часу історична тематика та проблематика все більше привертає увагу та посідає особливе місце в літературі. Романтики керувалися героїчним минулим середньовіччя, а реалісти розгорнули хронотоп вже прожитого минулого та передбачуваного майбутнього через яскраво змальовану призму сучасності, саме тому їх версії виглядали багатоплановими, багатолінійними та масштабнішими. Художні твори торкалися важливих життєвих проблем. Історична проза в новому контексті літературного процесу означає різні жанрові утворення – новелу,

оповідання, повість, роман, які можуть існувати автономно або поєднуватись у синтетичні сполуки, але вже без рис синкретизму [12, с. 332].

У польському літературознавстві історична тематика займала провідне місце серед інших, яка висвітлює питання походження народу, що жив давно на цих землях, події національного, соціального значень, щоденного буденного чи трагічного змісту, щоб все донести до нащадків.

Романтична проблематика й надалі користувалася минулими джерелами творчості літописів, житій, сказань, легенд, зазнавши художньої романної інтерпретації романтичного чи реалістичного мислення.

Учені другої половини ХХ століття, зокрема С. Андрусів, Р. Багрій, А. Гуляк, М. Ільницький, В. Чумак та інші, займаються літературознавчими дослідженнями історичної тематики минулих віків. Першими, хто звернувся до історичної тематики в українському літературознавстві, стали В. Наріжний «Бурсак» (1824 рік), П. Баський «Гайдамак» (1832 рік), М. Гоголь «Вечори біля Диканьки» (1832 рік), «Тарас Бульба» (1835 рік) та інші. Автори змальовували народну творчість, звичаї, традиції та героїчний епос українського народу [6, с. 121].

Інтерес до історії України спостерігається і в польському середовищі у першій половині ХІХ століття. На думку дослідника М. Зерова, «українські теми підказані були їм одночасно літературною теорією, як і безпосереднім почуттям одірваних од краю провінціалів, прив'язаних серцем до пейзажу, історії та побуту українського Правобережжя» [19, с. 54].

У польській літературі все більше з'являється поетів-романтиків, які порушують питання минулого України, зокрема С. Гоцинський у поемі «Замок Каньовський» змальовує Україну в стилі «романтики жаху», Б. Залевський у своїй творчості висвітлює Україну як «ідилічну» та «елегічну», А. Мальчеський у поемі «Марія» висвітлює українські козацькі часи. Також цієї проблематики не оминули польські письменники як Ю. Словацький та М. Чайковський [17, с. 64].

На думку дослідника Д. Чижевського, «новітній історичний роман постає під впливом романтичного світогляду: минуле романтичних письменників хоче бачити насамперед його власному, своєрідному забарвленні... Романтик бачить у минулому не лише своїх героїв, а й суспільство, мами та народи» [47, с. 359].

Історичний роман – це диморфічний твір, створений на двох основних рівнях побудови сюжету – історичному та літературному, і залежно від сучасних літературних течій, письменницької майстерності авторів та читацьких очікувань взаємозв'язок цих двох частин змінювався з часом [16, с. 608].

Історичний роман можна поділити на кілька основних різновидів.

За характерними ознаками залежно від способу представлення світу роману виокремлюють:

- роман вальтерскотівського типу (перший твір цього типу – «Веверлі» В. Скотта – 1814 рік),
- мемуарний роман, уперше започаткований у Польщі й розвинений тут із найбільшим успіхом (перший твір цього типу – «Dwa rajnowie Siesieczowie» Я. Немцевича – 1815) [60, с. 1].

Залежно від ставлення до історичних джерел, які на даний момент є основними течіями епохи чи поточної культури історичний роман поділяють на:

- біографічний роман,
- класичний історичний роман (створений у розвиток «вальтерскотської» моделі – найвідоміші автори: О. Дюма, Г. Сенкевич),
- роман ХХ століття (найвідоміші автори: Р. Грейвс, Г. Малевська),
- історико-фантастичний роман (цей різновид сьогодні найбільше представлений у літературних творах, а його попередником був Т. Парницький) [61, с. 1].

У європейській літературі початку XIX століття розвивається два рівноцінні та естетично відмінні відтворення подій історичного минулого. Перший відтворює конкретні історичні події, опираючись на документальні факти, другий використовує символічний малюнок, усну народну творчість, де автор більше виявляє свої погляди та почуття. Головні герої є відомі історичні постаті або вигадані персонажі, чії долі пов'язані з діями історичної особи.

У другій половині XIX століття, на думку В. Шевчука, виникає новий тип історичного твору – історично-тенденційний, де автор описує не лише історію минулого виміру, а й порушує проблему минулого та сучасного [5, с. 20].

Важливим етапом розвитку історичної прози припадає на XX століття, коли у літературі з'являються жанрові форми та різновиди, як романтично-історична новела, історичний спомин, історична белетристика. Також побудують повісті історико-релігійної тематики.

Серед жанрів нової історичної прози особливе місце займає історичний роман, що характеризується різноманітною тематикою, поліфонізмом, розширенням хронологічних рамок оповіді, увага до внутрішнього світу героїв тощо.

Р. Гром'як у «Літературознавчому словнику-довіднику» подає визначення жанру історичного роману: «твір, який побудований на історичному сюжеті та відтворює в художній формі якусь епоху, певний період минувшини. В історичному романі історична правда поєднується з правдою художньою, історичний факт – із художньою вигадкою, справжні історичні постаті – з особами вигаданими, вимисли уміщені у межі зображуваної епохи» [16, с. 608].

С. Андрусів нову історичну белетристику поділяє на художньо-історичну, історико-художню, художньо-документальну історичну прозу [2, с. 16]. Є. Баран додає ще такі різновиди, зокрема белетризований нарис,

переробки історико-художніх творів, для пізнання національної історії та умовно-історичні твори [5, с. 65].

Та дослідники, як І. Бернштейн, В. Дончик, Г. Ленобль, М. Наєнко, історичний роман виокремлюють як окремий самостійний жанр прози, який немає певної однотайності. Л. Ромащенко дотримується своєї думки та вважає, що історичний роман – це лише жанровий різновид. Н. Бернадська досліджує жанрові внутрішні особливості через ліризм сюжету, як стверджує науковець «поглиблюється філософічність письма, зростає увага до індивідуальності, її самотності та самодостатності» [7, с. 207].

У літературознавстві точаться дискусії у доцільності виокремлення історичного роману як жанру та що можна вважати історичним романом, історична основа якого виявляється у особливій тематиці твору.

Дослідження науковців вказують на те, що історичним романом вважають історію про минуле, про людей та події, що залишилися в минулому, причому віддаленому. Саме таке уточнення вказує на те, що лише за цієї умови ясна приналежність до історичної романістики.

Серед дискусійних питань підіймається і автобіографічність основи тексту. Не варто вважати текст історичним, якщо описувані події, що становлять основу сюжету, відбувалися лише на пам'яті прийдешніх поколінь, які складають сучасну військову прозу, хоча ними вже будуть ті книги, що створюватимуться за два або три десятиліття [4, с. 30].

Також існують дослідження про те, що до історичного роману також можна відносити ті тексти, у яких автор звернувся до подій, які відбулися в минулому, коли вони у суспільній свідомості й втілилися у досвіді народу, але не власні переживання, а за відповідними джерелами реконструюється, створюється, розкривається життя минувших поколінь перед читачем [11, с. 58].

У історії літературознавства різних народів світу є випадки, коли твори, описуючи сучасні події, окресленні в історичній перспективі, сприймаються

поколіннями як історичні не лише з погляду якості історизму, а й точки зору жанру.

Також побутують думки, що під поняттям історичного роману варто розуміти не лише про давнє минуле. Адже специфіка таких історичних творів полягають у тому, що описуючи життя та події якось доби, в центрі домінують ті події, що мають значний вплив на даліше життя й долю великих людських груп, класів або ж цілих народів, охоплюючи якісь вузлові моменти в їх історії, розкриває рушійні сили, показує закономірності та взаємозв'язки, що мали вирішальне значення для того чи іншого історичного повороту.

В епоху романтизму історичний роман став найпопулярнішим літературним жанром, оскільки відповідав затребуваності тогочасного суспільства, першочергово зацікавленість історією. У історичному реалістичному романі вірність історичній правді поєдналася з висвітленням актуальних проблем сучасності. Історичний роман мав ідеологічну спрямованість, де історична епоха становилася тлом задля висвітлення сучасних подій [6, с. 24].

Одним із перших законодавців жанру історичного роману був В. Скотт – видатний шотландський романіст, найбільш відомий своїм романом «Айвенго» («Ivanhoe», 1819 рік) – розповіддю про улюбленця Річарда «Левове Серце» (хоча першим романом В. Скотта цього історичного жанру був «Ваверлі» («Waverley»), опублікований у 1814 році), який розробив власний тип роману, що послугував фундаментальним взірцем для багатьох письменників наступних поколінь [15, с. 100].

Варто зазначити, що особливістю його історичних романів став напружений сюжет, що складався з пригод вигаданого героя, що переривалися певними місткими відступами, що описували інформацію про звичаї, традиції та побут далекого минулого. Проте коріння цього різновиду жанру сягають задовго до 1814 року та вказують на традиції Гомера,

середньовічних лицарських романів і пізніших, авантюрних романів XVI і XVII століть.

Протилежну позицію представляє Д. Лукач. Витоки класичного історичного роману він бачить у глибоких змінах, що відбувалися в Європі на рубежі XVIII–XIX століть, домінуючим чинником у розвитку почуття вважає спадщину Великої революції та наполеонівських війн, історизму в буржуазному суспільстві. На його думку, історичний роман повинен за допомогою художніх засобів продемонструвати, що історичні обставини і характери існували саме в такому вигляді [55, с. 44].

Розвиток європейської, зокрема польської, версії історичного роману можна поділити на три етапи:

- перша половина XIX століття, а отже, період домінування Вальтера Скотта та його учнів;
- друга половина XIX століття, тобто період створення великих, епічних історичних панорам, а також глибоких історіософських роздумів;
- XX століття, в якому продовжено, але показано під іншим кутом зору, основні тенденції розвитку історичного роману XIX століття [70, с. 2].

У романі дев'ятнадцятого століття історія розглядалася як переддія сьогодення. Подібно до звичаєвого роману того періоду, оповідач був всезнаючим, як правило, від третьої особи (виняток становив уже згаданий мемуарний роман, а особливо його суто польський різновид – шляхетська повість), його компетенція була необмеженою, а час, хоча історичний і, отже, застарілий, проте був лінійним і стабілізованим. Дія романів такого типу часто розгорталася в недалекому минулому, але лише наприкінці століття ця тенденція була зламана (наприклад, «Фараон» Б. Пруса). У випадку класичного історичного роману можна говорити про загальну подання вихідного матеріалу як цінності, даної згори. Інакше кажучи, оповідач виступав тут як історик, який уже провів дослідницьку роботу і представляє її результати аудиторії. В окремих випадках могла з'явитися архаїзація,

завданням якої було зробити розповіді більш достовірними (наприклад, Ю. Крашевський чи Г. Сенкевич). Класичний тип історичного роману швидко закріпився, а його поетика стала недостатньою для змін, що відбуваються на межі XIX і XX століть і пізніше [70, с. 1].

Іншою була ситуація з романом XX століття. У цьому випадку важко говорити про одну, цілісну поетику. Часто створювалися твори, написані за зразками XIX століття. Кожен творець створив власну майстерню з унікальними характеристиками. Він міг використати архаїзацію (А. Голубєв, А. Торп) або взагалі відмовитися від неї (Я. Івашкевич у «Червоній Тарчі»). Творці XX століття охоче використовували досягнення сучасної науки, особливо досягнення психоаналізу З. Фрейда та А. Адлера. Змінювався і часовий шар у фактурі роману, частенько використовувалися інверсія часу і навіть далекосяжні експерименти, як це було у творах Т. Парницького. Проте можна сказати, що у випадку такого типу роману автор поведився як дослідник історії, який зібрав усі матеріали й представив їх читачеві в необробленому, сирому стані [46, с. 1].

Новітній тип історичного роману, попередником якого у світовій літературі був Т. Парницький, є історичний фантастичний роман. Його головною характерною рисою є плинне ставлення до історичних джерел, викривлення та перекручування їх за принципом: що було б, якби. Першим твором цього жанру в історії літератури став роман Т. Парницького «Я вийду беззахисним» (1976 рік). Сьогодні цей жанр практикують такі митці, як У. Еко та К. Вілліс [46, с. 1].

Роман-мемуар був ніби сповіщенням про зміни, що відбулися в розвитку історичного роману XX століття. Тут всезнання та компетенція оповідача були дуже обмежені, хоча єдність часу зазвичай не змінювалася.

Серед основоположників польського історичного роману варто виокремити Г. Сенкевича «Вогнем та мечем» («Ogniem i mieczem» (1884 рік)) [72], «Потоп» («Potop» (1886 рік)) [77], «Пан Володийовський» («Pan

Wołodujowski» (1888 рік) [76], «Гевтонські лицарі» («Krzyżacy» (1900 рік)) [71] та Болеслава Пруса «Фараон» («Faraon» (1895–1896 роки)) [63], «Лялька» («Lalka» (1887 рік)) [64], «Діти» («Dzieci» (1909 рік)) [62]. Романісти вільно переміщалися між типами романів, представляючи чудові пригоди, створені героями, а також показуючи найважливіші історичні події та включаючи критику та роздуми про них у своєму творі. Паралельно з ними писав і Ю. Крашевський («Stara baśń» (1876 рік)), «Krzyżacy 1410» (1883 рік)).

У ХХ столітті історичний роман збагачується історіософською рефлексією і поглиблюється в психологічному плані: Я. Крашевський – прагнення до документалістики, сюжет заснований на реальних подіях, Г. Сенкевич – пригодницький тип, близький до умовності А. Дюма, Б. Прус – показ дій героїв на тлі широкої соціальної сфери та С. Жеромський, З. Коссак-Щуцька, А. Голубєв, Т. Парницький – введення перспективи персонажа, обмеження знань оповідача, розвиток можливих ниток, хоча й не реалізованих в історії. Іноді минуле є свого роду костюмом в історичних творах, який використовується для показу сучасних проблем, наприклад: «Ciemności kryją ziemię» Ю. Анджеєвського. Деякі сучасні історичні романи наближаються до есеїв, наприклад: «Panowie Leszczyńscy» Г. Малевської, «Boski Juliusz» Ю. Боченського [70, с. 1].

Серед письменників наступного століття, які спеціалізуються на цьому жанрі та прославилися своїми історичними романами, варто виокремити, зокрема В. Беренту, К. Бунша та інші.

Сьогодні Я. Комуда, автор романів та історичних оповідань, дія яких відбувається переважно в реаліях сарматської Польщі, та Е. Черезінська, письменниця, яка цікавиться історією Польщі середньовіччя та воєнних часів, яка також написала чотиритомну повість про Скандинавія Х–ХІ століть в епоху вікінгів, є найпопулярнішими. Той факт, що цих авторів

охоче читають, свідчить про те, що історична література досягає успіху [70, с. 2].

Отже, історичний роман – літературний жанр, у якому викладений у творі світ показаний у минулому, відомому автору лише опосередковано – із хронік, щоденників, наукових та археологічних досліджень. Як правило, автори історичних романів поважають історичну правду і прагнуть якомога точніше відтворити характерні риси епохи та її проблеми. Хоча це не завжди так. Автори інколи вводять у сюжет роману вигадані історії й події, створюють вигаданих персонажів для насичення оповіді.

1.2 Особливості жанру історичного роману

Історичний роман має неабияку популярність упродовж століть, розгортає дію на тлі історичних подій, має свої особливості та жанрові варіації.

Науковець О. Ніколенко визначає такі основні ознаки роману:

- побудова на історичному сюжеті,
- відтворює в художній формі події та героїв певної епохи.

В історичному романі історична правда поєднується з художньою, історичний факт – із художнім вимислом, справжні історичні особи – із особами вигаданими, вимисел уміщено у межі зображуваної епохи» Головною ознакою історичного роману – документалізм, який спричинив немало дискусій стосовно цього питання та співвідношення вимислу та факту в контексті творів цього жанру [27, с. 22].

Головною ознакою класичного історичного роману, є поєднання історизму та авантюристичності, що є формальним та змістовним принципом, яке є каноном класичного історичного роману та має типову жанрову структуру, якій характерна стала форма мовної композиції, способи їх формування в уніфіковану систему, повторюваність ситуацій та подій твору, де сюжет є близьким до циклу, типова система персонажів та головні герої.

Обов'язковим компонентом історичного роману, на думку М. Сиротюка, є історична правда, яка є домінантою художнього матеріалу тексту. Науковець вважає, що історія в такому романі виступає в ролі сюжетного самовиявлення, а не в формі фактів, дат та цифрових показників [43, с. 16].

Дослідник А. Баканов до основних ознак жанру історичного роману відносить такі компоненти:

- документалізм;
- обґрунтованість;
- поєднання документального та романтичного;
- різноплановість;
- фактичність [4, с. 35].

На думку А. Гуляка, характерною рисою історичного роману є формування твору навколо історичного конфлікту, який передбачає розкриття соціального підґрунтя [17, с. 49].

Історичні романи розвиваються протягом століть, залежно від поточних літературних тенденцій, письменницької майстерності авторів та читацьких очікувань.

Проте можна вказати на його традиційно приписувані особливості:

– оповідач, як правило, виступає від третьої особи, всезнаючий, обізнаний про найважливіші історичні події та їхні наслідки (проте є винятки з цього правила, коли роман написаний, наприклад, у мемуарному стилі – як правило, він написаний таким чином, наприклад, популярною нині Ф. Грегорі чи все ще популярним визнанням Р. Грейвсом),

– вигадані герої зазвичай представлені на тлі конкретної, ретельно та деталізованої епохи, хоча це не є постійною умовністю, роман може бути вигаданим портретом історичного героя,

– незмінною рисою є мовна стилізація в мові цієї епохи – це може бути архаїзація як у мові оповіді, так і обов’язково у висловлюваннях героїв [61, с. 2].

Нерідко за маскою історичних реалій, представлених у творі, ховалася критика окремих сторін тогочасного життя. Через чітко окреслену подібність між епохами письменники обходили цензуру і завуальовано висловлювали своє невдоволення. Проте особливості історичного роману відрізнятимуться залежно від типу роману, з яким ми маємо справу.

Жанр історичного роману немає цілісної одностайної класифікації, є лише деякі спроби щодо її розробки вітчизняними та закордонними літературознавцями.

Досліджуючи жанри історичного роману, науковець С. Андрусів у своїй роботі виділяє три жанрових типи:

- історично-художній;
- художньо-документальний;
- художньо-історичний [2, с. 16].

На думку А. Баканова, для історичного твору основним необхідним елементом є історичний конфлікт, тому відповідно до цього виділяє такі типи історичного роману:

- історично-біографічний;
- історично-документальний;
- історично-соціальний;
- історично-філософський;
- історично-фольклорний [4, с.103].

Під час класифікації історичного роману М. Слабошпицький керується тематикою та художньо-композиційними ознаками. Відповідно до цих критеріїв поділяє на такі жанри:

- детективний роман;
- історико-сучасний;

- культурно-історичний;
- пригодницький;
- роман-притчу [45, с. 86].

Деякі літературознавці у своїх дослідженнях схиляються до таких типів історичного роману, зокрема авантюрно-психологічний, авантюрно-філософський, народно-епічний роман [9, с. 10].

Історичні романи також поділяють на кілька піджанрів, які користуються різною популярністю, відповідно до основних тенденцій епохи або поточної культури, зокрема:

- біографічний роман;
- історико-фантастичний роман;
- класичний історичний роман;
- роман ХХ століття [61, с. 1].

Також про класичний історичний тип роману у своїй класифікації згадує М. Ільницький, беручи за основу дослідження вірогідність інформації про минуле та реальність життя героя:

- вальтер-скоттівський, де головний герой – це вигадана особа, а не історична.
- історично-достовірний роман, де домисел грає незначну роль [20, с. 108]

Дослідники вважають, що основою художньої правди історичного роману є поєднання художнього домислу та історичної правди.

На думку дослідниці, С. Андрусів, різні жанрово-видові контури історичного твору виникають внаслідок різних пропорцій використання у творі вимислу та домислу. Враховуючи їх співвідношення вона виокремила три категорії прозових історичних творів: історично-художні; художньо-документальні; художньо-історичні [3, с. 16].

Серед особливостей історичного роману у польському літературознавстві варто виокремити:

- повага до історичної правди (тобто дотримання історичної правди),
- врахування характерних рис даної епохи та її проблем,
- введення історичних героїв поряд з вигаданими персонажами,
- два оповідачі: оповідач від першої особи – той, хто бере участь у подіях. Іншим різновидом оповідача виступає від третьої особи – оповідач-спостерігач.
- надання мовним ознакам старопольської (архаїзація) [70, с. 2].

Історичний роман у польській літературі характеризується ще такими рисами: стосується часів більш ранніх за ті, про які було написано; базується на історичних фактах; з'являються автентичні персонажі; відбивається колорит епохи; відтворюється структура суспільства; подається реалії даної епохи; крім вигаданих персонажів і подій з'являються історичні особи та події; зображується історія народу у важливий історичний момент; часто змальовується світ через контраст; персонажі (вигадані та реальні) переживають пригоди, які не є реальними, але дуже ймовірними.

Історичний роман є різновидом жанру роману, тому відповідає вимогам, які висувуються до цього жанру. Окрім того, він також характеризується іншими особливостями, властивими тільки йому. Світ, представлений в історичному романі, поміщений в епоху, яку автор і реципієнти його твору трактують не як сучасну епоху, а як історично далекий момент історії. Він прагне поважати історичну правду – події та реалії епохи, в якій відбувається дія. Крім історичних постатей, в історичних романах з'являються також вигадані герої, які переживають пригоди, яких насправді не було, але ймовірні – вони могли статися в даних історичних реаліях.

На думку Г. Сенкевича, «історичний роман не повинен бути пониженням історичної правди, але й може бути її поясненням і доповненням. Яка покріє відповідними барвами збудовані історією сірі стіни, заповнить їхні прогалини, відтворить за аналогією здерті часом

орнаменти, вгадає, що могло бути, викопає забуте, і не виходячи за межі історичні події, це може полегшити їх розуміння. А може, відтворить душу людини з минулого, її захоплення, спосіб мислення; покаже нам його, як я вже казав вище, не в темряві могильного склепу, а при сонячному світлі. Якщо це вдасться, то буде в повному розумінні цього слова – і роман, і історія» [60, с. 1].

Отже, витоки історичних романів лежать у середньовічних лицарських і пізніших авантюрних романах. Важливу роль у розвитку цього літературного виду відіграв шотландський письменник В. Скотт. Світ, представлений в історичному романі, поміщений в епоху, яку автор і реципієнти його твору трактують не як сучасну епоху, а як історично далекий момент історії. Письменник прагне передати історичну правду – події та реалії епохи, в якій відбувається дія. Крім історичних постатей, в історичних романах з'являються й вигадані герої, які переживають пригоди, яких насправді не було, але ймовірні – вони могли статися в даних історичних реаліях. І епоха романтизму, і позитивізму в Польщі принесли в літературу гострий інтерес до минулого, що відновило популярність жанру історичного роману. У позитивізмі, наприклад, наголошувалося переважно на реалістичності твору та його пізнавальної цінності, тому історичне тло подавалося ретельно, показували конкретні події та переломні моменти [10, с. 102].

У процесі аналізу різних теоретичних джерел ми дійшли до висновку, що історичний роман – роман, дія якого розгортається на тлі історичних подій. Основною його метою і завданням є відтворення, дослідження найважливіших характеристик відомої людини, демонстрація її взаємозв'язку з епохою. Історичний роман поєднує в собі історичний, соціальний і гуманістичний підходи.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ЖАНР ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ В ТВОРЧОСТІ ГЕНРІКА СЕНКЕВИЧА

2.1. Творчий доробок Генріка Сенкевича

Г. Сенкевич – відомий польський письменник, який посідає вагомим місце серед багатьох класиків польської літератури ХІХ століття, зокрема С. Жеромського, М. Копопницької, Е. Ожешко, Б. Пруса та інших. Відомий журналіст, кореспондент, театральний рецензент, який згодом став популярним прозаїстом. Г. Сенкевич і до сьогодні є великим майстром романів, які стали шедеврами польського реалізму («Ескізи вугіллям» (1877 р.), «Янко-музикант» (1879 р.), «Без догмат» (1891 р.) та інші).

Народився 5 травня 1846 року в Волі Окшейській, містечку на Підляшші. Він походив із дуже занепакої дворянської родини, в якій, однак, ще були живі старі лицарські традиції та культ предків. Навчання розпочав в одній із варшавських гімназій і продовжив у Головній школі (факультет філології та історії). Він був оповідачем, прозаїком, колумністом і публіцистом для таких журналів, як: «Tygodnik Pustrowany», «Przegląd Tygodni», «Gazeta Polska». У 1874–1878 роках разом із кількома друзями видавав періодичне видання «Niwa», а між 1882 та 1887 роками був співредактором газети «Słowo». У 1876–1878 роках жив у США, звідки надсилав кореспонденції до «Gazeta Polska». Він багато подорожував по світу. Він відвідав такі країни як: Німеччина, Франція, Бельгія, Швейцарія, Австрія, Румунія, Болгарія, Греція та Туреччина. У 1890 році він також поїхав до Африки, а саме до Занзібару [81, с. 1].

1900 року вшанований на знак вдячності за його прагнення «зігрівати серця» («krzerpienia serc») йому було придбано садибу Обленгорек,

розташовану неподалік від Кельце, на кошти пожертвувань усього суспільства.

Після початку Першої світової війни він виїхав до Швейцарії. Тут разом з А. Осуховським та І. Падеревський заснував Швейцарський генеральний комітет допомоги жертвам війни в Польщі. Сенкевич був також одним із організаторів Фонду М'яновського. Він також очолював Варшавський форсайт-фонд для письменників і журналістів (1899–1900 роки) [81, с. 1].

Генрік Сенкевич помер 15 листопада 1916 року у Вевері, Швейцарія. Його прах повернувся на незалежну батьківщину в 1924 році.

Г. Сенкевич – це класик історичної романтики із захоплюючими сюжетами, про якого знають більшість читачів із всього світу. Культурна ситуація, яка склалася у ХІХ столітті, вплинула та змінила творчість письменника. У той час територія Польщі була розподілена на дві частини, одна з яких підпорядковувалася Німеччині, інша – Австро-Угорщині. Але Г. Сенкевич був справжнім польським патріотом та не зміг змиритися з такою ситуацією та захотів своєю творчістю пробудити національну свідомість кожного поляка.

Романіст намагався у своїй доробках про старі польські часи віднайти відповіді на запитання, які турбували його на той час, зокрема чому польський народ зумів опинитися в такому політичному та відчайдушному становищі, які стали його поразкою, найбільше хвилювало письменника, що таке «польських дух» та дуже багато інших питань, які торкалися кожного народу та країни.

Г. Сенкевич винайшов актуальні інтерпретовані підходи до тих подій, які торкнулися польської та східноєвропейської історії. Письменник більш за все хотів, що Польща стала центром розвитку цивілізації та релігії не лише у своїх романах, а й в дійсності. Описуючи історичні моменти та їх плив на створення нової історії, письменник зумів створити новий жанр в літературі,

який став класичним та послужив багатьом письменникам Європи та Нового світу як зразком.

Творчий доробок письменника досить великий та розмаїтий. Літературну творчість розпочав із коротких оповідань із використанням різних форм, зокрема щоденник, казка, гумор, побутові історії тощо, яких налічувалося більше сорока. Перша робота, яка відзначилася ідеологією позитивізму, це «Гуморески із портфеля Ворошили», складається вона з двох частин (історій) – «Пророка на батьківщині немає», «Двох доріг» [81, с. 1].

Г. Сенкевич звертався до тем безпорадних селян, що з примусом служили в окупаційній армії, описував проблеми емігрантів у чужих країнах, тугу за Батьківщиною, тем пов'язаних із дітьми.

Повісті Г. Сенкевича стосувалися переважно соціальної та моральної проблематики. Найважливіші з них: «Гуморески з портфолію Воршила» («Humoreski z teki Worszyły», 1872 рік), «Ханя» («Hania», 1880 рік), «Ескізи вугіллям» («Szkice węglem», 1880 рік), «За хлібом» («Za chlebem», 1880 рік), «Янко-музикант» («Janko muzykant», 1880 рік), «Із щоденника познанського вчителя» («Z pamiętnika poznańskiego nauczyciela», 1880 рік), «Бартек Переможець» («Bartek Zwycięzca», 1882 рік), «Яміол» («Jamioł», 1882 рік), «Орсо» («Orso», 1880 рік), «Ліхтарник» («Latarnik», 1882 рік), «Сахем» («Sachem», 1889 рік), «Спогади Маріпозы» («Wspomnienie z Maripozy», 1889 рік) [81, с. 2].

Однією з найвідоміших новел Г. Сенкевича є «Янко Музикант» на тему, відому білоруським читачам, тому що описує долю сільського хлопця-музиканта. Новела «Хранитель маяка» вважається однією з найкращих у польській літературі. У ній розповідається про польського політемігранта, який керує маяком на острові поблизу Панами. Дія відбувається в 1870 роки, головний герой покинув батьківщину після Листопадового повстання. Це опис його подорожі та туги за батьківщиною. Історія заснована на реальних подіях. «Ліхтарник» був написаний у Сполучених Штатах під час мандрів

Г. Сенкевича цією країною, і тоді ж була написана новела «Сахем» – історія останнього з племені Чорного Змія, який після зруйнування свого дому села переселенцями, змушений виступати в цирку. Новела «Із щоденника познанського вчителя» розповідає про навчання польських дітей у школах Пруського поділу. Час дії – ХІХ століття, тобто після поділів Речі Посполитої. Цікаво, що перша редакція твору знаходилася в Російській перегородці, але царська цензура не могла допустити такого підходу до теми [13, с. 1].

У творчості Г. Сенкевича є ще одна «Мала трилогія» (назву придумали читачі) – три оповідання («Стара служниця», «Ханя», «Селім Мірза»), пов'язані головними героями. Час дії – 1960 початок 1870 років. Порушує тему життя в польському поміщицькому маєтку та партизанські сутички в тилу франко-пруської війни. Г. Сенкевич хотів описати Січневе повстання, але через цензуру переніс дію останньої частини до Франції [13, с. 2].

У серії історичних романів, відомих під загальною назвою «Трилогія» («Вогнем і мечем» («Ogniem i mieczem»), т. 1–3, 1884 рік; «Потоп» («Potop»), т. 1–6, 1886 рік; «Пан Володийовський» («Pan Wołodyjowski»), т. 1–3, 1887–88 роки), представив історію кількох надзвичайно колоритних персонажів. Цей цикл під назвою «Трилогія» («Trylogii») Г. Сенкевич написав із метою зміцнення «польських сердець», які майже сто років страждали під ярмом загарбників [78]. Романи розповідають про події, які відбувалися у ХVІІ столітті в Речі Посполитій, коли країна стикалася з загрозою зовнішнього вторгнення. Г. Сенкевич використав багатий мовний стиль та по майстерному розкрив сюжети історичних романів, через що отримав велику славу. У них змальовує недоліки та зради Речі Посполитої, але героїчно підкреслює жертвність лицарства та шляхти під час оборони своєї Батьківщини, які боролися проти козаків під керівництвом Б. Хмельницького, татарів і шведів. Роман досить динамічний, із багатьма

боями, пригодами, погонями, стріляниною та викраденнями. Описи битв і насильства несуть в собі жорстокість і садизм [78].

Саме завдяки «Трилогії» Г. Сенкевич виявив свій талант епічного письменника, який вдало та вміло будує сюжет, створює яскраві на незабутні персонажі, будую захоплюючі сцени, детально описує побут, звичаї з використанням старовинних слів.

Деякої критики зазнав роман «Вогнем та мечем» щодо історичної точності. Він представляє невідомий раніше синтез історичної науки та мистецтва, що вплинуло на розвиток світової літератури [72].

У 1900 році вийшов його наступний історичний роман, дія якого відбувалася в Польщі XV століття і розповідала про боротьбу поляків і литовців проти навали Тевтонського ордену. Йдеться, звичайно, про тевтонських лицарів.

У свою чергу, історичний роман під назвою «Quo vadis?» («Камо грядеші? / Куди йдеш») переносить читача до Стародавнього Риму, де розгортається драма перших християн, переслідуваних божевільним Цезарем Нероном (т. 1–3, 1896 року; саме завдяки цій книзі письменник був удостоєний Нобелівської премії з літератури у 1905 році). Основний сюжет роману – кохання римського патриція та християнки з «варварського» племені. Стиль автора легкий і плинний, і якщо хтось не любить любовні пригоди – можна піти за долею чарівного арбітра елегантності Петронія [35].

Інші історичні романи Г. Сенкевича – «На полі слави» («Na polu chwały», 1906 рік) [75] і «Легіони» («Legiony», 1913 рік) [74] – не повторили успіхів своїх згаданих попередників.

Серед романів, у яких Г. Сенкевич торкається проблем сучасності, – психологічний роман «Без догмату» («Bez dogmatu», 1891 рік), головний герой якого – декадент, і «Родина Полянецьких» («Rodzina Połanieckich», 1895 рік). Набув популярності роман для юнацтва «У пустелі і глушині» («W pustyni i w puszczy», 1911 рік) [81, с. 2].

Г. Сенкевич також був одним із перших письменників у світі, чиїми творами користувалися режисери. За книгами лауреата Нобелівської премії було знято кілька фільмів, зокрема: «Krwawa dola» (1912 рік) В. Палінського «Na jasnym brzegu» (1921 рік) і «Bartek Zwycięzca» (1923 рік) Е. Пухальського, «Pan Wołodyjowski» (1969 рік) і «Potop» (197 рік) Дж. Гофмана, «Quo vadis» знімав: Е. Гуаццоні (Італія, 1912 рік), Г. Якобі (Італія, 1924 рік), М. Леруа (США, 1951 рік). Є також документальний фільм про життя Г. Сенкевича в його маєтку в Обленгореку, знятий у 1912 році [81, с. 2].

Особливостями історичних романів письменника є поєднання достовірного відображення минулого з цікавою динамічною інтригою, яка приводиться в рух великими людськими пристрастями: заздрість, мстивість, ревності, зажерливість та любов до своєї країни, сім'ї тощо; використання опису, оповіді та діалогу як трьох компонентів роману, які поєднуються у відповідному співвідношенні, створюючи єдине ціле.

У романах Г. Сенкевича поєднано романтичні пригоди, виразні почуття та суперечливість окремих героїв, які нерідко керувалися протилежними мотивами в своїх вчинках.

Усіх героїв варто виокремити в окремі групи:

- реальні історичні персонажі, які не займали центрального місця в оповіді.
- представники народу, які активно брали участь у розвитку сюжету і уособлювали загальний образ народу, що об'єднував різні соціальні групи.
- молоді люди, пов'язані з основною сюжетною лінією. Вони можуть не мати яскраво виражених індивідуальних рис, проте відзначаються порядністю, чесністю, сміливістю та здоровим розсудом.

Герої романів могли бути як і історичними, так і вигаданими особами, представниками різних соціальних та расових класів, без поділу на

негативних чи позитивних. Автор через своїх ідеалізованих персонажів виражав свої думки.

За основу сюжету брав широку панораму минулого життя, де історії висвітлюються через долі окремо обраних персонажів.

Серед конфліктів, автор найбільше порушує соціальні, моральні та національні, які поєднанні в один історичний. Використовував реальні історичні події, які були обумовлені соціально-історичними умовами, які показано в русі.

Г. Сенкевич у своїх романах виховує героїв за допомогою пройдених випробувань, страждань і пригод, що наповненні ризиками і загрозами. Він встановлює тісний зв'язок між історичним життям та особистою долею героя, проте у романі основну увагу зосереджує на самій історії, її русі та розвитку, розумінню письменником історичного процесу.

Отже, Г. Сенкевич літературну діяльність розпочав із новел. Завдяки численним перекладам твори письменника здобули певну міжнародну популярність. У них він змальовував драматичну долю повільного села («Замальовки вугіллям»), розмірковував над проблемою виховання сільських дітей («Янко Музикант»), показував беспорядне життя емігрантів перед чужою дійсністю («Za breadem»), торкалися проблеми туги за батьківщиною («Лайтхаус») і винищення індіанців («Сахем»). Його історичні романи принесли йому вершину слави. Найвідоміші: «Трилогія» (цикл із трьох творів: «Вогнем і мечем», «Потоп» і «Пан Володийовський»), «Quo Vadis» і «Гевтонський орден».

2.2 Особливості історичних романів письменника

Г. Сенкевич перш ніж почати писати історичний роман закінчив п'ятирічні дослідження історичної документації середньовіччя. Особливу увагу він звернув на хроніку Польщі Я. Длугоша, з якої майже дослівно виклав перебіг Грюнвальдської битви. Важливими були також відомості про

лицарські звичаї та умови життя людей у XV столітті. Г. Сенкевич також досліджував «Свентокшиські проповіді» та «Флоріанський псалтир», вилучаючи з них польські слова. Він використав і елементи говірки підгальських горян, щоб якомога точніше відобразити мовний колорит того періоду [81, с. 1].

Безпосереднім поштовхом до написання історичних романів стала хвиля германізації та антипольської політики, що наростала в пруському поділі. Імператор Вільгельм II заснував організацію «Хаката» («Hakata»), яка сприяла зростанню пруського повстання, розширенню німецької колонізації та германізації освіти.

Роман мав емоційно вплинути на патріотичні настрої поляків періоду поділу, дати їм зрозуміти, що в минулому вони належали до народу, який зміг перемогти нинішніх загарбників, а тому треба чекати і не хвилюватися про нинішню ситуацію, бо, на думку письменника, Польща все одно рано чи пізно відновить незалежність. Характеристику історичних романів, що складають трилогію («Вогнем і мечем», «Потоп», «Пан Володийовський»), сам творець охарактеризував як твори, написані «для втіхи сердець» [78].

Історичні романи не завжди пишуться відповідно до історичної правди – у творі простежуються дві нитки: емоційна та політична, де часто перше важливіше. У характеристиці опонентів поляків помітна необ'єктивність письменника.

Історично Г. Сенкевич помістив «Трилогію» у XVII ст., а точніше під час найважливіших воєнних подій другої половини цього століття, таких як повстання Хмельницького, шведська навала та боротьба з турками. Він досить вільно рухався цим історичним періодом і ієрархізував його для цілей роману. Особливо висвітлював факти військових і моральних перемог польського війська; це були облоги Ченстохови, Збаража, Кам'янця та битви під Варкою, Берестечком, Хоцімом. Він піднесено описав ці події,

звертаючи особливу увагу на патріотичні, лицарські та релігійні переваги шляхти, показуючи її як силу, яка уможливила ці перемоги [78].

В основу «Потопу» Сенкевич поклав історичні події 1655–1658 років. Він представив надзвичайно складне політичне та військове становище Польщі того часу. У 1655 році Велике князівство Литовське було захоплене українськими козаками і в цей же час на Польщу напало шведське військо, метою якого було захоплення польських земель і забезпечення повного контролю над Балтійським морем. Зрада польських магнатів і шляхти привела до успіху шведської армії. Письменник показав оборону Ясної Гори як переломний момент шведського потопу, в результаті якого польські гетьмани припинили вірність Карлу X і створили конфедерацію на захист батьківщини (Тишовецька конфедерація). У результаті цих подій король повернувся в країну і закликав усіх своїх підданих до боротьби [77].

«Потоп» характеризується присутністю анонімного, прихованого, але всезнаючого оповідача, який виконує три ролі: свідка та спостерігача подій, а часто й учасника, а також літописця, який передає знання про країну та народ XVII століття. Завдяки майстерній мові Г. Сенкевича описи батальних сцен набули реалістичності й драматизму не лише в «Потопі», а й у інших частинах «Трилогії». У «Потопі» дуже помітне переплетення історії та фантастики. Представлені батальні сцени відображені в історії, реальні та вигадані персонажі та сцени мають великий вплив на світ, представлений у романі.

Щодо художньої сторони, то в кожній частині «Трилогії» основним сюжетом є пара двох героїв – польського лицаря та його коханої. Героїв найчастіше розлучає в результаті війни і насильства або хитрість суперника, як правило, з ворожого табору. Пара героїв проходить через безліч пригод і пов'язаних з ними небезпек, але врешті-решт завдяки допомозі друзів і вірних слуг вони все переживають і в кінці роману возз'єднуються один з одним, і це щастя передуює участі головного героя в перемозі над ворогом.

Автор вносить напругу, несподівані та швидкі повороти сюжету та наражає головного героя на постійні небезпеки.

Описаний тип сюжету присутній у всіх історичних романах Г. Сенкевича. Однак письменник кожного разу вносить деякі зміни. У «Потопі» він показує бурхливий конфлікт між закоханою парою головних героїв, тоді як у «Пан Володийовському» він створює складні емоційні ситуації між чотирма героями. Функції, які виконують окремі герої, він доповнює різноманітним психологічним змістом. Щоб це було зрозуміло, достатньо для порівняння поставити поруч трьох героїв: сміливого й відданого батьківщині Скшетуського, авантюрного й непокірного Кміціца й відважного але з комічними рисами Володийовського [78].

Герої Сенкевича, як правило, дуже активні та керовані емоціями. Протилежні риси зіткнуться, помітні в їхній поведінці та чітко підкреслені. Позитивні персонажі наділені силою й особливою фізичною підготовленістю, завдяки чому здійснюють неординарні, героїчні вчинки. Майстерність Сенкевича у створенні характерів особливо помітна в особі Заглоби. Комічний, дотепний і неперевершений у вигадуванні різноманітних хитрощів. Заглоба, мінливий характер, постійно втягнутий у незвичайні й неймовірні пригоди, характер типово вигаданий, і водночас поєднує в собі всі риси типового сармата.

Бачення Г. Сенкевича в «Трилогії» було дуже оптимістичним. Він показав моменти великої слави та згадав моменти порятунку країни в ситуаціях, коли знищення здавалося неминучим. Вона не мала жодних політичних вказівок, але мала величезний вплив на відновлення національної гордості поляків і повернення віри в те, що нація ще має сили відновити незалежність.

Ще один вдалий роман Г. Сенкевича – «Quo vadis», написаний у 1895–1896 роках. Назва відсилає до апокрифічної історії із Золотої легенди: Святий, що втікає з Риму від переслідувань. Петро зустрічає Христа на

Аппієвій дорозі, що йде в протилежному напрямку. На запитання «Куди йдеш, Господи?» (*Quo vadis, Domine?*) Христос відповідає «До Риму, щоб знову бути розп'ятим», тому св. Петро відмовляється від втечі та повертається до Риму для мученицької смерті. Письменник натякав на схожість між переслідуваннями і перемогою християн і долею польського народу. У цьому романі він цікаво, з великою кількістю декоративних ефектів і напруги описав групові сцени. Багато зображені бенкети й оргії при дворі імператора, вогонь Риму й палаючі факели Нерона, барвисті ілюстрації служб у катакомбах і циркові ігри. Проте ні державний механізм, ні політичні конфлікти тогочасного Риму в романі не показані. Переслідування перших християн, їхній образ і страждання, представлені в «*Quo Vadis*», не вийшли за межі загальновідомого стереотипу [35].

Г. Сенкевич знову довів свою майстерність у створенні характерів. Він створив, серед інших, злочинця Нерона, який знаходив задоволення в жорстокості, і скептика-естета і сабарита Петронія. Структурною віссю роману є історія кохання молодого римського патриція Вініція до християнки Лігії, слов'янської заручниці з межиріччя Вісли й Одери, прийомної дочки римського вождя. Автор протиставляє світи обох героїв: Риму на злеті та християнської громади. Еротична мотивація навернення головного героя була, мабуть, не найкращою ідеєю. Тріумф християнства не був достатньо показаний. Сугестивність описів язичницького світу, а особливо чудово окреслений і глибокий сюжет Петронія робили світ перших християн блідим і непереконливим. Це послаблювало ідейний зміст твору. Незважаючи на це, «*Quo Vadis*» є одним із небагатьох творів польської літератури, добре відомих у всьому світі, а проявом міжнародного визнання стало присудження Сенкевичу Нобелівської премії з літератури в 1905 році та численні екранізації його творів [80, с. 2].

«*Krzyzacy*» – це роман, як і «Трилогія», написаний «для втіхи сердець». Був заснований у 1897–1900 роках. Це був протест проти германізаційної

політики влади Пруссії. Спираючись на долю родини Юранда зі Спихова та Збишека з Богданця, Сенкевич представив діяльність Тевтонського ордену, а в ширшому плані – події та обставини, що передували переможній Грюнвальдській битві. Опис Грюнвальдської битви – найбільшого батального живопису польської літератури – письменник відтворив за Длугошем, хоча в цілому протегувала й відома картина Матейка [71].

У романі Г. Сенкевич перевернув свою улюблену сюжетну схему зусиль двох рівноправних, хоча ідеологічно ворогуючих суперників за прихильність жінки, змушуючи героя вибирати між двома дівчатами (проте, зрештою, він допоміг Збишку, убивши Дануську).

Цікавим і, мабуть, влучним художнім експериментом стало введення у твір лексики підгалянського діалекту. Книжкове видання роману 1900 року стало кульмінацією 20-річчя творчості письменника.

У 1903-1905 роках була написана повість Г. Сенкевича «На полі слави». Він посилався на перервану історичну нитку в «Пан Володийовський» і мав бути першою частиною іншої трилогії за часів Яна III Собеського. Проте сюжет роману був настільки розвинений, що для історичних подій і зображення героїзму залишилося мало місця. Повторювався сюжет із попередніх романів письменника, він привів своїх героїв до історичного моменту їх від'їзду у Віденську експедицію і на цьому місці припинив роботу над твором [76].

Величезний вплив на розвиток історичного роману доби позитивізму мала творчість Г. Сенкевича. Завдяки йому багато молодих літераторів спрямували свої інтереси в це русло. Серед них були З. Качковський і А. Креховецький [80, с. 2].

Хоч Г. Сенкевич створив власний, неповторний літературний стиль, він не створив самостійної історичної школи. У його романах немає нічого, чого б не знали й не використовували ще його польські чи іншомовні попередники. Проте автор «Трилогії» зміг відомими раніше засобами

створити абсолютно нову якість – неперевершений у своєму жанрі твір. Тому для опису творчості автора «*Quo Vadis*» найчастіше вживають термін «сенкевичівська модель історичного роману».

Оповідач «Трилогії» – анонімний, прихований (хоча не завжди), всезнаючий і всюдисущий – розповідає історію з трьох різних позицій.

Найчастіше він виступає в ролі свідка, спостерігача, а іноді навіть учасника. Таким чином, він у певному сенсі перебуває в центрі описаних подій. Завдяки цьому він може, наприклад, зафіксувати швидкоплинний вираз обличчя одного з героїв. Приклад: «*Хто боявся меча, той незабаром заспокоювався, дивлячись на обличчя його власника*» («*Kto by się miecza przeląkł, wnet by się uspokoił, spojrzawszy na twarz jego właściciela*») [78, с. 456].

Бувають також ситуації, коли оповідач надає загальну інформацію про країну та її мешканців – інформацію, яка виходить за межі того, що знають окремі персонажі, але узгоджується зі станом знань XVII ст. Саме тоді оповідач стилізується під народного оповідача – літописця.

Перший і другий типи наративу – як за способом мислення, так і за мовним шаром – закорінені в ментальності XVII ст. Людина, яка розповідає історію, не дистанціюється від фактів. Навпаки: він не приховує своєї особистої причетності і тим самим виявляє свою суб'єктивність. Оповідач відверто стає на бік конкретних персонажів і протиставляє інших – і нав'язує цю точку зору читачеві. Такий спосіб розповіді мав на меті підкреслити переконання, яке чітко присутнє на сторінках наступних романів – ймовірно, самого Г. Сенкевича, – що історія виправдала позитивних героїв «Трилогії». Третій оповідач, хоч і позначений наукою, не намагається змінити цей поділ на позитивних і негативних персонажів. Його погляди, хоч і розкривають знання XIX століття, найчастіше є лише модернізацією послання шляхетного оповідача-хроніста [80, с. 2].

Мова оповіді майстерно архаїзована – як синтаксисно, так і флексійно, стилізована під старопольську. Важливу роль тут відіграє також старопольська лексика, але змішана з сучасними словами та формами таким чином, щоб читач не мав проблем із розумінням тексту.

Коментатори, які найбільш критично ставляться до Г. Сенкевича, визнають, що найбільшою цінністю «Вогнем і мечем», «Пан Володийовський» та «Потоп» є унікальний стиль автора. Простота, ясність і водночас надзвичайна пластичність і різноманітність мови «Трилогії» зумовили визнання Сенкевича майстром слова.

Герої «Трилогії», як правило, представлені на початку роману – вони отримують готовий, закінчений характер, щоб у ході пізніших подій підтвердити риси, уже окреслені на початку; Цікаво, що, описуючи зовнішність героїв, оповідач часто звертає увагу на деталі, що стосуються конкретних рис характеру, підкреслюючи тим самим зв'язок психіки з тілом. Однак це не звичайний набір функцій. Чудовий літературний портретист Сенкевич перетворив чи не кожного героя на неповторну особистість. Тому важко погодитися з думкою, що персонажі трилогії шаблонні, паперові. Щоправда, Г. Сенкевич не створює глибоких, внутрішніх портретів, він уникає психологічних загадок, але й персонажі, які він створює, не є безглуздими ляльками. Кожен персонаж має щось унікальне, індивідуальну рису, яка відрізняє його від інших. Характери письменника, хоч і нескладні, виразні й сугестивні [59, с. 120].

Персонажів трилогії можна умовно поділити на дві групи: до першої групи належать захисники Республіки Польща, до другої групи – її вороги. Сенкевич проводить характерну типізацію своїх героїв. Колоритні особистості у романах «Пан Володийовський», «Вогнем і мечем» і «Потоп» зазвичай вписуються в певний тип (вірний обранець серця чи хоробрий воїн), за межі якого вони не виходять. Винятком тут є Анджей Кміціц. Це можна побачити на прикладі головних героїв історії кохання «Вогнем і мечем»,

зорема Яна Скшетуського та Гелени. Я. Скшетуський насправді є ідеальним поляком, лицарем і християнином. Його благородство ідеально гармонує з його гідним виглядом. Служити своїй Батьківщині для нього є найголовнішою цінністю. Він навіть не пожертвує ідеальною любов'ю, яку віддав Гелені заради неї. Гелена, у свою чергу, представлена як неземна красуня, серйозна і горда; таким чином вона нагадує інших героїнь Сенкевича, наприклад Оленку з «Потопу». Вона нечасто розмовляє і не змінює хід подій – її головне завдання – кохати і бути коханою [59, с. 125].

Однак у «Трилогії» є персонажі, які є більш індивідуалізованими та більш виразними – і Г. Сенкевич багато в чому завдячує їм успіхом свого серіалу. Одним із них, безперечно, є Богун – персонаж, безсумнівно, цікавий і нестереотипний. Цей український бешкетник із запальним темпераментом може вбити людину в пориві гніву, він може бути жорстоким і мстивим, але йому не можна відмовити в мужності, вірності та незвичайній покірності по відношенню до жінки, яку він обожнює.

Оригінально побудований і образ Анджея Кміціца. Він надзвичайно шляхетний патріот, сміливий і готовий до самопожертви, але схильний до бешкетників і розкішного способу життя. Він може пристрасно любити і так само пристрасно ненавидіти. Друга частина трилогії «Потоп» є, серед іншого, записом його внутрішньої трансформації: від морального занепаду до відродження та реабілітації.

Серед жіночих персонажів, як правило, статних та ідеалізованих, виділяється найдинамічніша: Бася, дружина Володийовського. Рішуча дівчина з солдатською жилкою і надзвичайно оптимістичним поглядом на життя. Незалежна, повна духу та вродженої гідності, вона довго приховує своє кохання до Володийовського. Однак вона зрештою вирішує порушити панівну умовність і... робить йому пропозицію та повідомляє про це рідним.

Найкolorитнішим персонажем «Трилогії», а може й усієї польської літератури, є Онуфрій Заглоба, герой, який викликає велику симпатію, хоча й

не позбавлений негативних рис. Він природжений жартівник, майстер хитрощів, але в той же час брехун і хвалько. Хоч і боягузливий за своєю природою, він здатний на справжній героїзм. Він поєднує свою надмірну схильність до їжі, пиття та розваг з великим серцем, яке змушує його, незважаючи на власну боягузтво, ризикувати життям, захищаючи своїх друзів.

Усі частини «Трилогії» побудовані за єдиною композиційною схемою – переплітаються й переплітаються дві головні нитки: любов та історія. Їх завжди пов'язує головний герой – у наступних частинах серії це будуть Скшетуський, Кміціц і Володийовський. Сюжет окремих частин трилогії наповнений елементами пригод і трилера, що нагадує вестерни ХХ століття. Основні компоненти заходів включають, серед іншого: дуелі, погоні та втечі, пастки чи ув'язнення, засідки та вихід із них за допомогою спритних хитрощів, містифікації та маскування, правдиві пророцтва, знаки, передчуття, віщування та сни. Сенсаційний характер сюжету був однією з головних причин величезної популярності Трилогії як серед читачів наступних епізодів, надрукованих у пресі – у «Słowo», «Czas» та «Dziennik Roznauński», – так і серед пізніших одержувачів книжкових видань [59, с. 15].

Незважаючи на насиченість подіями, описані Г. Сенкевичем факти створюють певні характерні для письменника сюжетні схеми, які особливо помітні на любовній тематиці. У всіх частинах серіалу він побудований на любовному трикутнику (одна жінка і двоє суперників з протилежних таборів) і моделі кохання «з перешкодами», які зазвичай є наслідком дій суперника в боротьбі за своє серце коханого або воєнні події. Читач цих романів завжди знаходить тут раптове й безмежне кохання з першого погляду, розлуки й возз'єднання закоханих, взаємні непорозуміння, протиріччя між почуттям і обов'язком перед батьківщиною й, нарешті, пропозицію й весілля; саме весілля завершує романтичний сюжет.

Специфічна закономірність, подібна в усіх трьох частинах, стосується і історичних ниток. Після періоду спокою завжди з'являються ознаки наближення катастрофи, спочатку ледь помітні. Ці сигнали швидко стають реальністю – драматичні події відбуваються одна за одною. Проте, коли перестаєш у це вірити, порятунок завжди приходить – зазвичай завдяки жменьці праведних лицарів, які віддано стоять на боці короля та своєї країни. Нещастя закінчується і настає не тільки порятунок, а й перемога. Сенс такої структури очевидний – такий тип розташування подій мав на меті викликати у читача відчуття спокою, але, насамперед, поглибити (пробудити) його віру в неминуче покращення ситуації під його розділом «Батьківщина» [60, с. 2].

Для загострення ідейного посилу Г. Сенкевич спрощує як події, так і історичні особи, які постають у «Трилогії». Ворогів Речі Посполитої він представив як явно негативних людей, а позитивним героям надав майже казкових рис. У «Вогнем і мечем» такою протиборчою парою (добро і зло) є Єрмі Вишневецький і Богдан Хмельницький. Єрмі – благородний, талановитий і непереможний – був показаний ідеальним лицарем, лідером і політиком. Проте історична правда інша: цей український магнат насправді був гнобителем і експлуататором, втіленням приватного життя та деспотизму. Б. Хмельницький, у свою чергу, представлений у романі вбивцею, варваром і егоїстом, хоча він був і залишається національним героєм України.

Через ці маніпуляції історичними фактами автор піддався жорсткій критиці. Адже реалізм означав якомога точніше відтворювати дійсність. Сьогодні багато дослідників літератури визнають, що письменник має право викладати факти суб'єктивно, відповідно до принципу «*licentia poetica*» (право автора порушувати принципи логіки, правдивості та вірогідності). Для багатьох польських поколінь «Трилогія» стала лекцією з історії, а цикл Г. Сенкевича – лише вільне, художнє бачення минулого.

«Трилогія», порушуючи принципи позитивістського реалізму, викликала чималий резонанс. Прихильники серії – критик ХІХ століття Станіслав Тарновський, історик літератури ХХ століття Юліан Кжижановський – допускали критику ідеолога Г. Сенкевича, але захищали його творчість, цінуючи його неймовірну здатність поєднувати жанри, вміння будувати колоритних характерів і яскравих образів. описи битв. Опоненти в основному ставили під сумнів ідейний посил Трилогії та її інтелектуальні цінності: однобічність освітніх посилів, консервативне мислення про історію, спрощену психологічну структуру героїв і глибокий філософський пласт (релігією в Трилогії є вузький католицизм, обмежений порожні ритуали) [52, с. 25].

Важливим голосом у творчості письменника є думка В. Гомбровича. Він звернув увагу на небезпеку легкого патріотизму, написаного на сторінках «Трилогії», закоханості у власне минуле. Патріотизм, непостійність якого та опір деміфіфікованій правді можуть мати драматичні наслідки. Він також запропонував абсолютно новий погляд на створений Г. Сенкевичем літературний світ, витриманий у дусі описаного раніше боваризму. Якщо, на думку В. Гомбровича, ми ставимося до творчості автора «Трилогії» як до відображення чи розкриття насильницьких інстинктів, прихованих бажань і прагнень, то зможемо досягти глибокої правди про людську природу, незмінно схильну до ухилення від життя і втекти у світ власної уяви [52, с. 56].

Г. Сенкевич, звертаючись до історії польського народу, показав драматичні, навіть безвихідні ситуації, які поляки зуміли подолати, і, звичайно, підкреслив моменти історичної слави. Метою романіста було не давати конкретні приписи, а писати, щоб розрадити серця. Зцілення національних комплексів і, що не можна забувати, набуття популярності серед читачів завдяки майстерності вмілого маніпулювання реципієнтами.

Сам письменник неодноразово підкреслював, що історія кохання для нього надзвичайно важлива. Назвав кохання «вишуканою тканиною, віссю казки, навколо якої можна за власним бажанням закрутити всі життєві стосунки». Ця «вічна поезія, світло і веселка», як писав про неї автор, була для Сенкевича також втечею від похмурих настроїв і кошмару сучасності.

Усі три романи побудовані однаково. В усіх них можна виділити дві нитки: одну історичну, іншу любовну. Крім того, любовні сюжети завжди розгортаються між трьома персонажами: у «Вогнем і мечем» це: Гелена, Скжетуський і Богун, у «Потопі» – Оленка, Кміціц і Богуслав Радзивіл, у «Пані Володийовському» – Баська, Міхал Володийовський та Азія Тухай-Бейович.

У «Трилогії» відсутні елементи фантастики, дія побудована за принципом реальної ймовірності. Казковість представленого світу виявляється у виділенні деяких відомих і типових для казок сюжетних рядів.

Сюжет роману підтверджує цілком послідовну повагу до історичної правди, хоча поразки й невдачі поляків подано коротко й лаконічно; деякі поразки замовчувалися, а переможні битви описувалися в епічному масштабі, щоб показати величне видовище війни та хоробрість польської шляхти. Трилогія була написана «для втіхи сердець» у той час, коли Польща зникла з карти Європи. Воно відродило міф про стару Польщу XVII століття, яка змогла боротися і перемогти в момент найбільшої загрози існуванню держави.

Персонаж Заглоба – це триумф майстерності створення характеру. Цей майстер хитрощів має риси гомерівського Улісса та шекспірівського Фальстафа. У кожній із трьох частин трилогії автор відводить йому ключову роль у подальшому розвитку подій. У «Вогнем і мечем» Онуфрій рятує Олену, у «Потопі» – офіцерів, які відмовилися коритися Радзивілу, а в «Пан Володийовський» він виманює головного героя з Камальдольського монастиря.

Перед початком роботи над кожною книгою Г. Сенкевич сумлінно ознайомлювався з історичними подіями, які збирався описати. Завдяки цьому трилогія насичена історичними подробицями, але зображення минулого навряд чи можна вважати об'єктивним. Підходячи й належним чином висвітлюючи одні події й персонажі, а інші відкидаючи в тінь чи навіть замовчуючи, автор намагався досягти підходу до історії, який відповідав би його світоглядним цілям – адже писав він для втіхи сердець.

Г. Сенкевич, використовуючи історичні джерела XVII століття, автентичні щоденники тогочасних лицарів і літературні твори того періоду, сформував характери далеко не складні психологічно, але сповнені темпераменту, даючи уявлення про звичаї того часу, різні за мовою, менталітетом та поглядом на світ.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ІСТОРИЗМ У ТВОРЧОСТІ БОЛЕСЛАВА ПРУСА

3.1. Своєрідність творчості Болеслава Пруса

Справжнє ім'я та прізвище Болеслава Пруса – Олександр Гловацький. Він змінив його на прізвисько, що походить від назви родинного герба. Плануючи ще в юності кар'єру в галузі науки, він ставився до своїх перших прес-гуморесок як до не надто амбітної оплачуваної роботи. Він використовував прізвище Гловацький лише для серйозних слухань. Пізніше, коли він вважав свою літературну працю такою ж корисною, як і наукову діяльність, він уже не змінював звички публіки щодо псевдоніма і залишався з Прусом.

Б. Прус став професійним журналістом, влаштувавшись на роботу в «Kurier Warszawski». До 1887 року він публікував там 345 щотижневих колонок. Після переходу в «Kurier Codzienny» в 1887 році він опублікував 373 колонки до 1901 року. У 1905–1911 роках він написав 178 хронік для «Tygodnik Ilustrowany». Додавши подібні тексти, опубліковані в інших журналах, залишок його колонок становить приблизно 1100 хронік. На думку літературознавців та істориків, його колонки належать до класичних досягнень жанру. Вона вражає багатством спостережень, розмаїттям настроїв, винахідливістю гумористичних і стилістичних «приправ» [50, с. 1].

Друга частина творчості Б. Пруса – малі оповідні форми. Він містить приблизно 110 пісень. Є гуморески, написані в юності, картини, як-от твір «На канікулах» (1884 рік), оповідання «Антек, Катаринка і Міхалко» (1880 рік), «Камізелька» (1882 рік), «Із легенд стародавнього Єгипту» (1888 рік), «Сон» (1890 рік). Є також оповідання та романи, які більші за повісті, як-от «Сирітська доля» (1877), «Пригода Стасі» (1879), «Зворотна хвиля» (1880), «Гріхи дитинства» (1883) та «Омилка» (1884) [50, с. 2]. Перевагою цих творів є психологічно проникливе окреслення профілів дітей і

персонажів із малопомітними соціальними умовами. Вони привертають нашу увагу моральною проблематикою, делікатністю малюнка внутрішнього життя, сугестивністю та ретельністю побудови. Він змінив стиль і спосіб оповіді. Вибудовуючи психологічний образ персонажа, він продемонстрував бездоганне мовлення. Його герої, як правило, бідні люди, навіть витіснені на узбіччя суспільства, часто діти. Здатність конструювати свій досвід і спосіб сприйняття світу ілюструють «Пригоди Стася» (кількарічний пізнає довкілля), «Катаринка» (розвиток чуттєвої чутливості сліпої дівчинки) або «Серітська доля» (вічний страх Яся у домі псевдовихователів). Їхня мова, часто стилізована під сільський або міський діалект, відповідає соціальному статусу героїв.

Тема благодійництва постійно присутня в публіцистиці та літературі Б. Пруса. Він рішуче підтримує справжнє милосердя («Примирення» – бідні студенти опікуються сільським хлопцем, щоб забезпечити йому навчання). Він висміює явну благодійність, для показухи, закінчуючи словами («Телеграф» – ланцюг можновладців оголошує заклик забезпечити дитячий притулок книгами. На заклик відгукується бідний старий з онуком. «Благодійники» – дама витрачає 100 руб. на одяг із нагоди благодійного балу для бідних) [49, с. 1].

У «Сирітській долі» з'являються різні форми благодійності. Маленького Джонні та його маму після смерті батька забирають родичі, які користуються ними та чекають подяки. Свій справжній дім і винагороду за свою працю вони знаходять у маєтку пана Ансельма, який, однак, незабаром збанкрутує. Ясь із матір'ю приїжджає до Варшави, живе в злиднях, а мати незабаром помирає. Джонні приходить в дім містера Кароля, «ентузіаста», який має чудові ідеї благодійності, але вони йому швидко набридають. Подібна ситуація з турботою про Джонні, якого він залишає самотнім і сумним на милість своїх розпещених синів [49, с. 1].

Цікаві дитячі характери подав Б. Прус у повісті «Гріхи дитинства». Герой і оповідач Казіо проводить відпустку в будинку свого батька – управителя. Із одного боку, він має панський двір, де зупиняється панська донька, а часто і його сестра, дружка дівчини. З іншого боку, є слуги, з яких походить Валек, позашлюбна дитина покоївки. Зміст повісті – складні стосунки, захоплення та драматична напруга між такими різними дітьми [49, с. 1].

Сільська тематика, присутня в оповіданнях, також була використана у двох великих творах: «Anielka» [29] та «Płacówka» для представлення економічного та соціального образу села. Після вибору у 1864 році селяни отримували, як правило, невеликі наділи землі. Вони погано керували ними, надмірно експлуатуючи землю і не маючи уявлення про сучасні методи землеробства. Поміщицькі землі були ослаблені, шляхта господарювала ними лише трохи краще, ніж селяни, вони продавали свою землю або лізли в борги. Незважаючи на певні демократичні тенденції, очікувана позитивістами соціальна солідарність не відбулася: між садибою і селом існувала недовіра, садиби не стали осередками хліборобської культури. Постійним джерелом конфліктів були так звані сервітути, тобто право користування частинами лісів і садибними полями в обмін на певні послуги [30, с. 2].

В обох згаданих творах Б. Прус використовував так званий наратив від третьої особи. всезнаючий оповідач, але в першому він ототожнюється з точкою зору 13-річної доньки поміщика, у другому – із невігласом-селянином.

Своє перше видання «Анелька» [29] мала під назвою «Невдалий роман» у «Мандрівнику» 1880 року. Остаточна версія зі зміненим фіналом була опублікована в «Нарисах і малюнках» у 1885 році. Починається як ідилія: Анелька щаслива, бо у неї чудові батьки, гарний будинок і сад, улюблений пес. Вона добра до людей: до родини, до сільської сироти, навіть

до їдкої гувернантки. Однак поступово він помічає тріщини в цій прекрасній картині: його мати все частіше хворіє, батько постійно шукає грошей, селяни його ненавидять, слуги в хаосі. Вона починає чути новини про продаж маєтку та інтерес її батька до іншої, заможної жінки. І починається низка нещасть: не досягається домовленості із селянами, зацікавленими в купівлі землі, садиба згорає, батько зникає, мати з дітьми знаходять притулок у теслі. Втративши також матір, Анеля, пригнічена нещастям, захворює на серйозну хворобу, від якої її не може врятувати багата кандидатка в нову дружину її батька

Роман «Форпост» («Płacówka»), опублікований у «Wędrowiec» у 1885–86 роках, був дуже добре сприйнятий як видатний реалістичний роман з натуралістичними елементами. Як реалістичний – тому, що в ньому об'єктивно подано певну суспільну проблему через типові персонажі, послідовно охарактеризовані відповідно до їх соціального стану. Як натуралістичний – тому що він показав їх вбудованими в природний світ і підпорядкованими його ритму. Але в ньому сприймався й певний ідеологічний посыл, а саме героїчна прив'язаність польського селянина до землі, опір іноземній колонізації та германізації. Таке тлумачення часом і сьогодні присутнє в шкільних стереотипах. Юзеф Слімак, герой роману, атавістично пов'язаний зі своєю батьківщиною, бо це його єдиний світ, єдина реальність, яку він знає. Він живе в симбіозі зі своєю землею, що розмовляє з ним, як і коні, трава і сонце. Він живе із дружиною, двома синами та батраком, живеться непогано, хоча домінуючим відчуттям є жахлива втома від постійної роботи [49, с. 1].

Низка нещасть починається, коли спадкоємець продає землю німецьким колоністам. Але колоністи нікого не гноблять і тим більше не мають наміру нікого германізувати. Вони просто шукають кращого життя там, де дешевша земля і менші податки. Вони працьовиті, добре організовані, цивілізованіші за місцевих селян і кращі хлібороби. Вони моляться (хоча

Слімак сумнівається в цінності їхньої віри) і вчать дітей читати й писати. Вони хочуть землю Слімака (за хорошу ціну), тому що вона знаходиться посеред їхньої землі та має пагорб, на якому можна побудувати вітряк. Насправді з моменту їх прибуття Равлик зіткнувся з численними лихами: він втрачає луг, який орендував у сквайра, тому йому не вистачає корму для худоби. Прибутки від торгівлі із залізницею зменшуються. Вода затоплює його ферму, і його молодший син тоне. Починаються крадіжки і він втрачає коней. Однак Слімак не хотів купувати луг у сквайра за низькою ціною, оскільки підозрював його в якомусь підступі. Слімак не став будувати дамбу біля зарегульованої річки, хоча знав, що повинен. Після крадіжки коней (здійсненої місцевими селянами) Равлик вигнав батрака з маленьким підкидьком, що обурило все село, а божевільна мати підкидька спалила його хату. А після пожежі саме колоністи прийняли його з помираючою дружиною і надали допомогу.

До цього моменту структура роману абсолютно послідовна. Б. Прус несподівано дав їй щасливий кінець. Бідна хабарна єврейка Йойна Недоперц випадково зустріла нещасного Равлика. Його доля зацікавила пароха, який раніше був досить байдужим до справ своїх парафіян. Згодом колоністи йдуть, а Слімак, хоч і самотній, залишається на своїй землі.

Б. Прус першим представив простого селянина «зсередини», зробивши його героєм, а не предметом опису. Він висловив йому симпатію та розуміння його способу мислення та мотивів. А сам роман зробив кар'єру як аргумент проти германізації в пруському поділі. Ф. Моржицька написала його популярний варіант, поширений у народі («O ojcowiżna», тобто як один селянин упорався з німцями, у 1889 році). С. Сташевський і Ю. Пославський адаптували його для сцени у 1897 році. Цю та інші екранізації ставили численні професійні та аматорські театри. У 1979 році З. Сконечний зняв фільм [49, с. 2].

У 1887 році Б. Прус почав публікувати свій найвидатніший історичний твір «Лялька» («Lalka») [64] в «Kurier Codzienny». Роман, написаний частинами, іноді з багатомісячними перервами, він завершив його у 1889 році. Через рік вийшло книжкове видання з явними слідами цензурного втручання в політичне минуле героїв. Роман спочатку був сприйнятий без ентузіазму. Критиків дивувала багатосерійність, хаотична композиція, подвійність оповіді, змішування реалістичних і сатиричних умовностей, песимізм і, на їхню думку, психологічна неправдоподібність головного героя. Лише через деякий час «Лялька» здобула заслужену репутацію найвидатнішого польського реалістичного роману європейського рівня. А песимізм був вираженням назрілого розчарування позитивістів результатами ідеї органічної праці. Біографія героя нагадувала їхню колективну біографію. Син збіднілого дворянина, працюючи хлопчиком у ресторані, спраглий до знань, долає всі перешкоди і починає вчитися в Головній школі. Він бере участь у Січевому повстанні та потрапляє до Сибіру, де знаходить цінних друзів і має значні наукові досягнення. Повертається – і місця собі не знаходить. Учені не хочуть продавця, купці не хочуть учених. Він рятується від голодної смерті, одружуючись без почуттів і стає співвласником магазину. Про минуле Вокульського ми дізнаємося фрагментарно, переважно із щоденників старого комівояжера Жецького, його друга і співробітника. Жецький – романтик та ідеаліст, живе наполеонівською легендою та спогадами про угорську кампанію. Він також є проникливим, хоча й не завжди надійним коментатором дій Вокульського.

Окрім одноособової розповіді щоденника, про поточні події розповідає всезнаючий оповідач, який, однак, часто використовує внутрішній монолог – переважно Вокульського; монолог, сповнений пристрасті та емоцій. Сучасні події відбуваються в 1878–79 роках. Цьому передують спалах великого кохання. Після смерті дружини Вокульський побачив у театрі Ізабелу Ленцку, збіднілу аристократку. Щоб отримати шанс наблизитися до своєї громади, вона їде з

усіма наявними грошима та заробляє статок на військових поставках. Психологічний шар роману – це історія кохання Вокульського: його старання заради Ізабелли, надії й розпач, ілюзії й моменти здорового глузду.

Дія цієї історії відбувається на тлі широкої соціальної панорами, переважно у Варшаві. Епізодичність роману дозволяє представити точну топографію міста і життя всіх станів його мешканців: тут є аристократичні салони, міщанські будинки, бідні райони, церкви, суди, театри та постоялі двори. Б. Прус створює чудову галерею типів: від завсідників салону родини Ленцких до продавчинь, студентів, ремісників, візників... А також цікаві психологічні портрети таких різноманітних жінок, як Ленка, Ставська та Вонсовська. Оточений натовпом людей Вокульський опиняється в соціальному вакуумі. Аристократія, егоїстична і легковажна, охоче користується наданою їм можливістю заробити гроші в торговій компанії, але насправді бачить у ньому заможного парвеню. Йому в основному задрить слабка буржуазія. Економічно активним євреям важко асимілюватися в недружньому середовищі. Бідні люди вдячні за допомогу, але вони не є соціальною силою. Величезна енергія і підприємливість Вокульського, які могли б принести користь економічному і соціальному життю, знищені відсутністю такої верстви, на яку б він міг опертися. Такі позитивні постаті, як президент Заславська чи молодий науковець Охоцький, є винятком у цьому світі. Анахронічне, непродуктивне та несолідарне суспільство знищує творчих особистостей; воно також руйнує Вокульського. Дізнавшись про зраду коханої, він впадає в депресію і зникає невідомо де. Раніше він розмірковував над тим, чи поїхати в Париж до вченого, чиї винаходи можуть змінити світ, чи зануритися в землю разом із руїнами Заславка, де зробив пропозицію Ізабелі. Руїни справді були зруйновані, але слідів Вокульського там не виявлено. Його історія не має кінця. І не дає надії на неминучі позитивні суспільні зміни, за винятком хіба що речення, яким закінчується роман: «Non omnis moriar» – я не помру зовсім. Можливо, якась

іскра залишиться від невиліковного романтика, громадського діяча та аніматора економічного життя [55, с. 258].

«Лялька» стала основою для театральних вистав З. Ліснаторського у 1952 році, А. Ганушкевича у 1966 році, фільму В. Хаса у 1968 році і телесеріалу Р. Бера 1978 році. На «Krakowskie Przedmieście», де Б. Прус розташував свій магазин, є таблички на честь Ржецького та Вокульського. Також у серіалах у «Kurier Codzienny» у 1890 році він опублікував «Prus Emancipants», який вважав своїм найкращим романом. Він вийшов у 4 томах у 1894 році. Роман поділяється на дві частини: перша, досить компактна, відбувається в пансіоні пані Останньої, друга, більш епізодична, – на провінції та в різних варшавських будинках. Емансипанти виражають ставлення Б. Пруса до зароджуваного жіночого визвольного руху. Він категорично проти. Місце жінки в сім'ї, де вона може розвивати і використовувати свої природні якості: доброту, делікатність і тонкість почуттів. Емансипатори – це жінки, які, всупереч природі, мусять боротися за існування, як пані Остання, власниця пансіону, та її молоді класні дівчата, або ті, які були обдурені феміністичною ідеологією і стали карикатурами на жінок, як міс Говард і, нарешті, ті, хто в тяжкій боротьбі за існування втрачається через жіночі якості, як міс Маліновська. Міс Останній, яка намагається зберегти зарплату, щоб задовольнити розкішні потреби двох дорослих деморалізованих дітей, стає банкрутом і трагічно гине. Її класна дівчина Мадзя, яка є героїнею другої частини, тиняється гувернанткою по різних провінційних і варшавських будинках, дорослішаючи і шукаючи своє місце в житті. Зрештою, він замикається в монастирі. Мадзя – однозначно позитивна героїня: «геній почуття», втілення доброти й лагідності. Однак без підтримки чоловіка, сім'ї та суспільства вона марніє. У цій частині роману Б. Прус використовував різні умовності. Крім реалістичних сцен, є гротескні, є сентиментальна нитка і, нарешті, великий метафізичний трактат професора Дембського, який виступає проти вульгарного матеріалізму та нігілізму.

Трактат є свідченням змін у світогляді Б. Пруса, певного відходу від емпіризму та природного еволюціонізму. Дембський доводить існування духовної реальності, приймає особистого Бога, безсмертя духовних істот і цінність страждання. Позитивної філософії її творцям уже було недостатньо [55, с. 267].

Роман був основою для театральних вистав Я. Івашкевича, Є. Ритарда у 1953 році та А. Ганушкевича у 1968 році.

У наступному романі міркування про функціонування державного організму та його еволюцію одягнені в історичні костюми. Опублікував Б. Прус «Фараона» («Faraon») [63] в «Tygodnik Ilustrowany» в 1895–96 роках (видання книги відбулося у 1897 році). Дія розгортається в Єгипті в XI столітті до нашої ери. Із великим трепетом він відтворив історичний колорит Пруссії: звичаї, ритуали (із вражаючими похоронами фараона на передньому плані), топографію та описи архітектури. Головний герой – спадкоємець престолу і незабаром фараон Рамзес XIII. Він росте в той час, коли Єгипет втрачає колишню могутність, а економічна та військова криза в країні поглиблюється. Фактично тут правлять жерці, які захоплюють усі багатства і ведуть власну політику (таємний договір з Ассирією). Старий фараон, відданий переважно релігійним практикам. Його син починає усвідомлювати, наскільки слабка світська влада і як жахливо експлуатують людей. Зайнявши трон, він оголошує війну жерцям та має намір забрати скарби з храмів, зміцнити армію, відбити військову загрозу та запровадити справедливе правління. Він має добру волю, але він запальний, недосвідчений, невіглас і бідний. Крім багатства, священики володіють багатовіковою мудрістю, якою часто користуються для маніпулювання суспільством.

Рамзес завойовує підтримку людей і пробуджує в них надію, але програє в боротьбі з жерцями. Внаслідок провокації священиків перед самим сонячним затемненням починаються заворушення та напади на храми, які люди сприймають як гнів Божий. Тому що жерці, на відміну від фараона, не

залишили без уваги повідомлення вченого про очікуване затемнення. Рамсеса вбиває його двійник, грек Лікон, контрольований жерцями. Однак залишається пробуджена соціальна свідомість і плани відновлення держави, які наступний правитель, священик Гергор, повинен буде реалізувати, щоб запобігти падінню Єгипту. Спочатку роман не зустрів великого відгуку, зокрема: тому що вона була видана в тіні Г. Сенкевича «Quo Vadis». Однак із часом його літературні та пізнавальні цінності були оцінені [58, с. 1].

Написавши три свої найбільші романи, Б. Прус на деякий час зупинився, він писав дрібні та дріб'язкові твори. Його як публіциста і письменника відродили події 1905 року. У 1909 році він опублікував роман «Діти» («Dzieci») [62]. Він уже знав про зародження і розвиток соціалістичного руху. Він схвалював цей рух, вбачаючи в ньому пробудження класової свідомості пролетаріату і справедливу боротьбу за поліпшення умов життя. Проте революція викликала в нього великі сумніви. Він пам'ятав досвід Січневого повстання: хаос, неекономні дії, відсутність тактики. Він боявся повторення такої ситуації. Він також побоювався, що невдала революція знищить те, що намагалися побудувати позитивісти: економічну та культурну автономію суспільства в умовах розділів. Він не полишав своїх мрій про незалежність, але писав: «Образ революції в «Дітях» – це образ «фальшивої» революції». Молоді хлопці Казіо Свірський та його друзі, які заснували таємну організацію «Лицарі свободи», вважають, що беруть участь у справжньому. Вони практикують військові чесноти, щоб підготуватися до участі в повстанні. При цьому вони потрапляють під вплив псевдосоціалістичних активістів і агітаторів чи навіть звичайних бандитів і повністю маніпулюються. Реальність зовсім інша, ніж та, в якій вони думають, що беруть участь. Вони добросовісно дозволяють себе залучати до терористичної діяльності, грабунку та нападів. Згодом вони гинуть або вироджуються. Ідеалістична молодь розплатиться за брудні ігри політичних маніпуляторів – побоюється Пруссія [49, с. 1].

Ентузіазм позитивістів почав згасати через десяток років, коли виявилось, що гасла органічної праці та праці на низах дають посередні практичні результати. Б. Прус розділив цю критику. Причиною цього він вважав виродження нації, викликане тривалим рабством і анахронічною соціальною структурою. Він оцінював, що благородні ідеї позитивізму пережили те саме, що й пафос романтичних ідей, коли вони зіткнулися з повсякденною свідомістю: вони перетворилися на власну критику. Раціоналізм і емпіризм вилилися в плоский матеріалізм і нігілізм, заклик до практичних дій - зникнення «вищих ідеалів». Проте Б. Прус до кінця залишався громадським письменником, чутливим до долі бідних і знедолених, взірцем громадського діяча й досі. Його творчість стала взірцем і натхненням для великого реалістичного роману. С. Жеромський захоплювався ним, наслідниками стали зокрема В. Реймонт, З. Налковська та М. Домбровська [49, с. 1].

3.2. Проблематика історичних романів «Фараон», «Лялька»

Історичний роман «Фараон» («Faraon») був представлений широкій аудиторії в 1895–1896 роках, надрукований як серіальний роман у «Tygodnik Piastrowany» [63]. Уніфікованим книжковим варіантом «Фараон» вийшов у 1897 році. Надзвичайним роману є те, що спонукає шукати «друге дно», що Б. Прус був декларованим противником історичної фантастики, розглядаючи лише тексти, що стосуються сьогодення, актуальних суспільних і національних проблем, шукаючи вирішення найнагальніші недоліки та потреби, бути цінними. Історичний сюжет – виклад історії становлення найдавнішої цивілізації – лише маска, під якою геніальний письменник ховав універсальний трактат про проблеми влади. і державність.

Автор поміщає дію свого «трактата» в період правління Рамзеса XII, фараона XX династії, тобто в одинадцяте століття до нашої ери. Ці часи є важливим моментом для становлення єгипетської державності конфлікту між

охоронцями храму і віри з фараоном, конфлікту, в якому перемогла каста жреців.

Єгипетська релігія політеїстична, тобто сповідує політеїзм. Деякі тварини також поклоняються, присвячені певним богам, наприклад, крокодили, коти, скарабеї та бик Апіс. Єгиптяни вірили в нероздільність тіла і душі, тому в своїх похоронних обрядах дбали про збереження тіла в непорушному стані. Тому вони запровадили звичай бальзамування трупів, щоб захистити їх від гниття. Главою держави і водночас вищим жерцем був фараон, який вважався істотою, рівною богам, «сином Сонця» [58, с. 1].

Так ми опиняємося в Єгипті, де править старіючий Рамзес XII – суворий, небезпечний, але справедливий правитель. Його наступником має стати Рамзес XIII, його молодший син, який був єдиним із нащадків фараона, хто продемонстрував відповідні якості духу, розуму та тіла, щоб отримати честь керувати державою. Однак юний спадкоємець престолу набагато більше часу приділяє боротьбі, ніж книгам. Він захоплюється армією, війною і командуванням. Він бере участь у конкурсі на командування військами Рамзеса XII. Завдання – виграти військову гру, організовану для турніру. Стратегічні та лідерські здібності, а також загальну боєздатність мала оцінювати комісія та протопоп Гергор – особа, яка мала найбільшу владу в державі після фараона. Гергор не хоче надто зміцнювати молодого принца, адже сам мріє правити Єгиптом. Рамсес XIII здає іспит, але первосвященик проти того, щоб віддати йому командування армією. Засмучений принц тепер має проблеми з виплатою винагороди, обіцяної солдатам за допомогу в складанні іспиту. Відсутність грошей у його особистій скарбниці змушує його стати боржником фінікійцям [58, с. 1].

У романі «Фараон» поєднано риси кількох літературних жанрів. Окрім історичного, ми знаходимо в ньому елементи:

- любовного роману (почуття Рамзеса до Сарі та роман із Камою),
- роману-трилера (інтриги жерців, хитрощі Лікона),

– соціального роману (опис єгипетського суспільства та їхнього життя, конфлікту між фараоном і священики).

Всезнаючий оповідач показує читачеві насамперед причини падіння стародавньої цивілізації, серед яких: погана економічна ситуація, низька народжуваність, етнічна різноманітність, боротьба за владу та соціальна нерівність. Далі в романі оповідач виступає коментатором і спостерігачем подій. Він знає майбутнє і минуле Єгипту, пояснює читачеві місцеві традиції та ритуали, докладно описує всі церемонії та пояснює стосунки між персонажами, що впливають з єгипетських звичаїв.

Дія в романі відбувається в Стародавньому Єгипті, в XI столітті до нашої ери. Однак цей дивовижний факт має просте обґрунтування. У давню історію Пруссії він включив універсальні роздуми про одвічну драму боротьби за владу, за реформи, за відновлення держави і про крах навіть найблагородніших ідеалів державності перед обличчям впливової приватної власності.

Історичним моментом, у який він поміщає дію свого роману, є роки падіння XX династії та піднесення нової, заснованої кастою верховних жерців. Виявляється, що в цьому середовищі й культурі, які настільки відрізняються від європейської цивілізації, сучасної Пруссії, політеїстичної культури, яка вірила в реінкарнацію та святість тварин, відбувається драма, закономірності якої відомі й сьогодні, у сучасності. політика сучасних цивілізованих країн.

На основі кількох історичних фактів, що містяться в старих оповіданнях і підручниках історії, Б. Прус створює вигаданий сюжет, героєм якого є молодий спадкоємець престолу – Рамзес XIII, який, бажаючи провести необхідні сільськогосподарські та соціальні реформи в ослабленій країні, зазнає поразки в боротьбі зі всесильними жерцями, які прагнуть дискредитувати правителя і відібрати у нас владу.

Країна в її нинішньому стані приречена на загибель. Королівська скарбниця порожня, тому що податкові надходження таємничим чином утримуються (насправді це були підривні дії священників, які хотіли ще більше послабити державу та зміцнити свою владу, спираючись на віру простих людей), подальші війни зменшили населення країни, знищили її орні землі, нарешті, значно послабили її обороноздатність. Окрім того, важко було керувати нацією, що складається з багатьох націй, які не співпрацювали одна з одною, а радше воювали одна з одною – єгиптян, євреїв, греків і фінікійців. Внутрішні суперечки, не тільки між народами, а й між кастами, послабили і без того дуже слабку державу, підвладну волі й силі чужих держав, у яких фараон брав необхідні позики. Усі ці причини посилювалися боротьбою на верхівці, постійною суперечкою за владу, гроші і вплив між слабшаючим фараоном і жерцями, які зміцнювалися на рабській праці наївного і неосвіченого народу. Соціальний розкол ще більше поглиблюється через економічні відмінності між світською та релігійною аристократією, яка живе в розкоші, та рабами та селянами, які живуть у злиднях. Тягар утримання держави та аристократії лежить на плечах цієї найбіднішої, соціально незахищеної верстви населення. Священики не бажають змін, вбачаючи в такому стані речей можливість для подальшої експлуатації селян і рабів і зміцнення власної влади [58, с. 1].

Тому вони звинувачують фараона у всіх проблемах, і більше того, вони наслідують його волю і видають непопулярні накази для його дискредитації - наприклад, наказ вибити всіх в'язнів. Пригноблені класи не знаходять у собі сили боротися за свої права. Вони надто слабкі, надто темні, надто пригнічені аристократами та священниками, які через релігію та примітивні вірування мають над ними повну владу. Окрім того, аристократичний владний апарат надзвичайно розвинений, і про будь-які небажані рухи негайно повідомляли шпигуни, розкидані по всій країні. Аристократія керується лише своїми приватними інтересами, вона не думає ні про майбутнє країни, ні про те, що

посилення найслабших зміцнить і збагатить і всю ослаблену війнами країну. Зрада, брехня, хитрощі – це нормальний спосіб отримати вплив, владу, прокласти шлях до кращого становища.

Священики, друга найвища каста, утворюють замкнуту групу, яка безжалісно використовує релігію та переконання для підтримки існуючого стану речей. Їхні потреби також задовольняються науковими знаннями, освітою в галузі астрономії, права та будівництва, призначеними виключно для них. Для невігласів, що живуть, притулившись шиєю до землі, і для неосвіченої аристократії священики є володарями життя і смерті, володарями сил природи, за велінням яких гасне і заходить життєдайне сонце. Вони використовують усі юридичні та наукові знання, щоб зберегти та зміцнити власну владу та дискредитувати та послабити фараона. Священики не думають ні про державу, ні про народ, а лише про власні вигоди, власність і владу. Для власних потреб вони збирають у лабіринті незліченні багатства з несправедливо зібраних данини та податків, які мали б надходити до державної скарбниці. Щоб отримати владу, вони приводять двійника фараона, вбивають його дитину і, нарешті, вбивають самого Рамзеса XIII. Тоді Гергор, верховний жрець, нарешті зможе сам сісти на трон, володіючи абсолютною владою. Від чого залежала поразка фараона? Не тільки через ослаблення державної скарбниці, слабку армію та обмеженість влади. Помилкою Рамсеса також було повне ігнорування науки та інформації про затемнення, що й стало причиною його повної поразки. Якби він поставився до цієї новини з належною увагою, можливо, Гергор і не зірвав би перевороту. Рамзес виявляється непридатним до влади, він безрозсудний, покладається лише на військову силу, а його розум охоплений бурхливими почуттями. У нього немає шансів проти досвідченого, виваженого і розумно прорахованого Гергора [58, с. 1].

Б. Прус показує падіння Єгипту, щоб передати універсальне повідомлення про те, як боротьба за владу призводить до розпаду добре

функціонуючих соціальних і державних організмів. Автор представляє крах цінностей, таких як державний розум чи патріотизм, перед обличчям жадібності та всюдисущого приватного життя. «Фараон» Б. Пруса під маскою історії прямо з античності – є чітким натяком на економічні проблеми та політичні суперечки, які переслідували польський народ того часу [58, с. 1].

Історичний роман «Лялька» («Lalka»), згідно з припущеннями автора, виявилася романом «про великі питання епохи», свідченням епохи, характер якої позначений важливими змінами, нестабільною політичною ситуацією та зміною світогляду [64]. На фоні загальнолюдських і позачасових питань обговорюються також важливі теми, пов'язані з польщицзною та непростю історією нашої країни та національною ментальністю.

«Лялька» – роман зрілого критичного реалізму, літературного напрямку, представники якого прагнуть подати комплексну картину дійсності, засновану на глибокому аналізі явищ – історичних, цивілізаційних, політичних, економічних і соціальних. Така поетика перебуває у певному відношенні з органіцизмом, філософським поглядом, згідно з яким суспільство сприймається як живий організм, а функціонування цього організму, як результат дії всіх його елементів.

Цей роман є найбільшим твором польського реалізму. Автор подає достовірну картину польського суспільства другої половини ХІХ століття. Твір порушує багато проблем, які були актуальні серед поляків наприкінці епохи позитивізму.

Основний сюжет роману – нещасливе кохання. Купець Станіслав Вокульський закохується в набагато молодшу аристократку Ізабелу Ленцку. Любов стає його одержимістю, герой підпорядковує цьому почуттю все своє життя. Він примножує свої статки, ризикуючи життям у російсько-турецькій війні. Вокульський починає жити серед аристократії, але все ще бореться з

дискримінацією. Більшість представників вищих класів ставляться до нього зверхньо через походження [68, с. 1].

Наслідки такого сприйняття дійсності характерні не тільки для позитивістської філософії (органічної праці), а й для поетики реалістичної художньої літератури. Якщо дійсність також є організмом, то її розуміння також залежить від можливості надійного пізнання та врахування всіх аспектів, які можуть вплинути на ситуацію, яку спостерігає письменник.

Б. Прус, безперечно, є творцем, який найповніше реалізував цей ідеал у своєму найважливішому романі – «Лялька». Про глибоке розуміння письменником положень зрілого реалізму свідчить той факт, що він розглядав свою творчість як спосіб поставити «великі питання епохи» – поставити запитання, а не висувати готові діагнози та спрощені відповіді, типові для тенденційних романів [55, с. 1].

Однією з найважливіших проблем, що проглядається крізь долі героїв роману, є проблема прогресу і науки, яку слід розглядати в ширшому контексті, як одну з найважливіших проблем позитивізму. До позитивізму слід ставитися не лише як до епохи в історії культури чи літературного напрямку, а як до специфічного способу мислення.

Сцієнтизм, згідно з яким знання трактується як сила, основа всіх дій, визначає в позитивізмі не тільки спосіб мислення про політику чи економіку, а й про літературу. Знання і розуміння реальності розглядалося як основа, необхідна для її формування, зміни, вдосконалення, а також для достовірного опису [53, с. 1].

У романі Б. Прус зближується з ідеалами епохи романтизму. Покоління романтиків, представником якого є Ігнацій Жецький, відходить у минуле. Їх дії закінчуються розчаруванням. Національно-визвольні повстання не дали Польщі бажаної незалежності. Вокульського, учасника Січневого повстання, суспільство, охоплене післяповстанськими репресіями, зустріло не з вдячністю та пошаною, а з жалем. Жецький все життя чекає, що нащадки

Наполеона Бонапарта змінять ситуацію в Європі, але цього не відбувається. Концепція романтичного кохання також виявляється нереалістичною, Жецького і Вокульського зраджують жінки, яких вони люблять. Вокульський – людина зламу епох, романтичні ідеали були закладені в нього ще в дитинстві. Отже, він ідеаліст і романтик. Він уперто вірить, що підкорить серце Ізабелли, навіть коли вона його ображає. Кохання призводить Вокульського до поразки. Коли він дізнається про зраду Ізабелли, він робить спробу самогубства, а потім відходить від бізнесу. Роман закінчується його таємничим зникненням. Можливо, він загинув на руїнах замку, а може, пішов, щоб почати життя заново [53, с. 1].

Критично автор ставиться і до гасел, які проголошують позитивісти. Головними вимогами цієї епохи були органічна праця та праця на низовій основі. Позитивісти вважали, що розвиток польського суспільства вимагає залучення всіх соціальних класів, які повинні об'єднатися для спільного блага. Найбільший акцент робився на освіті та покращенні умов життя найбідніших верств населення, які через бідність, хвороби, безробіття та відсутність освіти не могли використати свій потенціал. Після розчарування, спричиненого крахом національно-визвольних повстань, позитивісти побачили шанс відновити незалежність у соціально-економічному розвитку.

Б. Прус, однак, представляє численні труднощі, пов'язані з втіленням високих ідей у життя. Суспільство, описане в романі, дуже розділене. Аристократія має найбільші можливості, але морально розбещена і байдужа до проблем найбідніших. Дворянство втрачає свої статки і виїжджає до міст, де їм важко знайти роботу. Середній клас прагне до збагачення, важливою його частиною є єврейська меншина, яка своєю працьовитістю та талантом до ведення бізнесу перевершує поляків. Капіталізм веде не до створення нових робочих місць, а до одержимої гонитви за грошима. Бідні городяни та селяни живуть у нелюдських умовах і без сторонньої допомоги не можуть змінити своє становище. Польське суспільство не схоже на добре

функціонуючий організм. Майбутньою долею нації хвилюються лише деякі віддані люди, такі як Станіслав Вокульський чи президент Заславська [53, с. 1].

Таким чином, роман представляє панораму польського суспільства. Б. Прус описує повну картину поляків у ХІХ столітті, враховуючи всі соціальні класи. У кожного з них різні проблеми та цілі. Насправді кожен зосереджений лише на собі. Кілька ідеалістів намагаються змінити світ. Назва роману спочатку мала бути «Три покоління», оскільки автор описує три покоління ідеалістів.

Перший з них – Жецький, який некритично захоплюється Бонапартами. Другий – Вокульський, який вірить у романтичну концепцію кохання. Вони обидва зазнають невдачі. Жецький помирає, приголомшений численними розчаруваннями, а Вокульський зникає за загадкових обставин, зраджений коханою. Третій ідеаліст – Юліан Охоцький, який зробив науку сенсом свого життя. Його не розуміють у своєму оточенні, яке він залишає, щоб продовжити дослідження за кордоном [68, с. 1].

Б. Прус також посилається на культ науки і цивілізаційного прогресу. Позитивісти пропагували сцієнтизм, тобто віру в те, що реальність слід досліджувати науковими методами. Вокульський вважає, що наука здатна змінити реальність. У молодості він працював на виноробні Хопфера, щоб зібрати кошти на подальшу освіту. Закінчив підготовчу школу, а потім почав навчання в Головній школі, на факультеті математики та природничих наук. Однак через участь у Січевому повстанні йому довелося перервати навчання. Вокульський також був винахідником-любителем, він сконструював насос, а також спробував побудувати повітряну кулю.

У дорослому житті він покинув науку, щоб зайнятися бізнесом, але все одно підтримував винахідників. У Парижі він зустрічає професора Гейста, який працює над винаходом металу, легшого за повітря. Він також знаходить спільну мову з Юліаном Охоцьки, який мріє побудувати літальний апарат. Не

забуває Вокульський у заповіті й про науковців. Більшу частину свого маєтку він залишає Охотську, щоб продовжити дослідження. Вокульський продовжує розриватися між пристрастю до науки та романтичним коханням до жінки.

Отже, проблематика «Ляльки» складна, автор показує зріз суспільства, а також втілення ідеалістичних ідей, таких як:

- праця на низах – цю ідею реалізує лише вдова Заславська, тоді як аристократія сприймає філантропію лише як можливість похизуватися під час зборів.

- прогрес, сучасність - до винахідників і вчених, таких як Охоцкі, Гейст і доктор Шуман, ставляться як до нешкідливих виродків, їхньою діяльністю цікавиться лише Вокульський

- асиміляція євреїв – тема антисемітизму часто постає в романі, коли, наприклад, продавці переслідують Шлангбаума лише за те, що він єврей. Ржецький нарікає на теперішній час, кажучи, що раніше люди вміли об'єднуватися заради спільної мети. За його словами, таким прикладом є «Весна народів».

«Лялька» є одним із найважливіших романів в історії польської літератури, оскільки він точно аналізує та деконструює як ідеї попередніх поколінь – романтизм і бонапартизм – так і сучасну дійсність, позначену позитивізмом і капіталізмом. Більше того, це також цікавий формальний експеримент, який включає кілька режимів оповіді, включаючи використання ненадійного оповідача, що ставить під сумнів деякі важливі сюжетні події. Не дивно, що після спочатку теплого прийому «Ляльку» оцінили критики та читачі за часів «Молодої Польщі» (С. Бжозовський, Ц. Єлента) та міжвоєнного періоду (З. Налковська, Я. Лехонь). Нині, в епоху пізнього капіталізму, фрагменти про окремі соціальні класи та гонитву за грошима, а також протистояння взаємовиключних установок – прагматизму та ідеалізму резонують ще сильніше [68, с. 1].

ВИСНОВКИ

Історична романістика у літературознавстві має дещо неусталене розуміння своєї сутності, адже вона охоплює увесь масив історичного роману, повісті та прози. Маючи спільні наративні ознаки художнього відображення минулого, історичні прози, повісті та романи мають досить відмінні жанрові характеристики.

Жанр історичного роману у царині польської літератури зазнав розквіту наприкінці ХІХ – початку ХХ століття. Серед основоположників становлення польського історичного роману варто виокремити Г. Сенкевича «Вогнем та мечем» («Ogniem i mieczem» (1884 рік)), «Потоп» («Potop» (1886 рік)), «Пан Володійовський» («Pan Wołodyjowski» (1888 рік)), «Гевтонські лицарі» («Krzyżacy» (1900 рік)) та Болеслава Пруса «Фараон» («Faraon» (1895–1896 роки)), «Лялька» («Lalka» (1887 рік)), «Діти» («Dzieci» (1909 рік)). Романісти вільно переміщалися між типами романів, представляючи чудові пригоди, створені героями, а також показуючи найважливіші історичні події та включаючи критику та роздуми про них у своєму творі. У багатьох історичних романах читач може зустріти мовну стилізацію. Завдяки такому підходу авторові вдалося отримати максимально правдивий і вірогідний образ описуваних часів. Сюжетна структура творів цього типу найчастіше мала причинно-наслідкову структуру, тісно пов'язану з подальшими історичними подіями (хронологією).

В історичному романі історична правда поєднується з художньою, історичний факт – із художнім вимислом, справжні історичні особи – із особами вигаданими, вимисел уміщено у межі зображуваної епохи». Головною ознакою історичного роману – документалізм, який спричинив немало дискусій стосовно цього питання та співвідношення вимислу та факту в контексті творів цього жанру.

Дослідник А. Баканов до основних ознак жанру історичного роману відносить такі компоненти: документалізм; обґрунтованість; поєднання документального та романтичного; різноплановість; фактичність. На думку А. Гуляка, характерною рисою історичного роману є формування твору навколо історичного конфлікту, який передбачає розкриття соціального підґрунтя.

Жанр історичного роману немає цілісної одностайної класифікації, є лише деякі спроби щодо її розробки вітчизняними та закордонними літературознавцями. Науковець С. Андрусів у своїй роботі виділяє три жанрових типи: історично-художній; художньо-документальний; художньо-історичний.

Основною його метою і завданням є відтворення, дослідження найважливіших характеристик відомої людини, демонстрація її взаємозв'язку з епохою. Історичний роман поєднує в собі історичний, соціальний і гуманістичний підходи.

Г. Сенкевич – це класик історичної романтики із захоплюючими сюжетами, про якого знають більшість читачів із всього світу. Культурна ситуація, яка склалася у XIX столітті, вплинула та змінила творчість письменника. У той час територія Польщі була розподілена на дві частини, одна з яких підпорядковувалася Німеччині, інша – Австро-Угорщині. Але Г. Сенкевич був справжнім польським патріотом та не зміг змиритися з такою ситуацією та захотів своєю творчістю пробудити національну свідомість кожного поляка.

Романіст намагався у своїй доробках про старі польські часи віднайти відповіді на запитання, які турбували його на той час, зокрема чому польський народ зумів опинитися в такому політичному та відчайдушному становищі, які стали його поразкою, найбільше хвилювало письменника, що таке «польських дух» та дуже багато інших питань, які торкалися колько народу та країни.

Особливостями історичних романів письменника є поєднання достовірного відображення минулого з цікавою динамічною інтригою, яка приводиться в рух великими людськими пристрастями: заздрість, мстивість, ревності, зажерливість та любов до своєї країни, сім'ї тощо; використання опису, оповіді та діалогу як трьох компонентів роману, які поєднуються у відповідному співвідношенні, створюючи єдине ціле.

У романах Г. Сенкевича поєднано романтичні пригоди, виразні почуття та суперечливість окремих героїв, які нерідко керувалися протилежними мотивами в своїх вчинках.

Г. Сенкевич, звертаючись до історії польського народу, показав драматичні, навіть безвихідні ситуації, які поляки зуміли подолати, і, звичайно, підкреслив моменти історичної слави. Метою Г. Сенкевича було не давати конкретні приписи, а писати, щоб розрадити серця. Зцілення національних комплексів і, що не можна забувати, набуття популярності серед читачів завдяки майстерності вмілого маніпулювання реципієнтами.

Усі три романи побудовані однаково. В усіх них можна виділити дві нитки: одну історичну, іншу любовну. Крім того, любовні сюжети завжди розгортаються між трьома персонажами: у «Вогнем і мечем» це: Гелена, Скжетуський і Богун, у «Потопі» – Оленка, Кміціц і Богуслав Радзивіл, у «Пані Володийовському» – Баська, Міхал Володийовський та Азія Тухайбейович. У Трилогії відсутні елементи фентезі, дія роману побудована за принципом реальної ймовірності. Казковість представленого світу виявляється у виділенні деяких відомих і типових для казок сюжетних рядів.

Сюжет роману підтверджує цілком послідовну повагу до історичної правди, хоча поразки й невдачі поляків подано коротко й лаконічно; деякі поразки замовчувалися, а переможні битви описувалися в епічному масштабі, щоб показати величне видовище війни та хоробрість польської шляхти. Трилогія була написана «для втіхи сердець» у той час, коли Польща зникла з карти Європи. Воно відродило міф про стару Польщу XVII століття,

яка змогла боротися і перемогти в момент найбільшої загрози існуванню держави.

Крім реальних персонажів, існують вигадані персонажі, доля яких пов'язана з історичними подіями

Основним причинами популярності історичних романів, яка є і до сьогодні, є те, що він чудово відтворює атмосферу епохи, цікавих героїв, а творчість Г. Сенкевича нагадує про позачасові цінності. У романах показано те, про що ми часто мріємо: мужність, сила, велике кохання, яке долає всі негаразди.

Один із найвидатніших польських письменників Болеслав Прус жив тихим, наповненим роботою життям, у його біографії немає скандалів і романів. Більшість оповідань, повістей, а згодом і романів Б. Пруса вперше було надруковано в газетах, з якими він співпрацював. Першим великим романом Б. Пруса була «Płascówka» (1885–1886), спочатку опублікована в журналі «Wędrowiec». Згодом написав роман «Лялька» (1887–1889 в «Kurier Codzienny», книжкове видання 1890), «Emancypantki» (1890–1893 в «Kurier Codzienny», книжкове видання 1894) і нарешті – історичний роман «Фараон» (1895–1896 у «Tygodnik Ilustrowany», видання книги 1897).

Вважаючи найкращим романом Б. Пруса, «Ляльку» спочатку негативно сприйняли варшавські критики та рецензенти. Його звинуватили в поганій композиції та непослідовності твору. Лише в 1930 роках було помічено, що те, що колись вважалося недоліками, насправді було майстерним наміром. Основний сюжет роману – нещасливе кохання. Однією з найважливіших проблем, що проглядається крізь долі героїв роману, є проблема прогресу і науки, яку слід розглядати в ширшому контексті, як одну з найважливіших проблем позитивізму. До позитивізму слід ставитися не лише як до епохи в історії культури чи літературного напрямку, а як до специфічного способу мислення.

Історичний роман «Фараон» був представлений широкій аудиторії в 1895–1896 роках, надрукований як серіальний роман у «Tygodnik Pustrowany». Уніфікованим книжковим варіантом «Фараон» вийшов у 1897 році. Надзвичайним роману є те, що спонукає шукати «друге дно», що Б. Прус був декларованим противником історичної фантастики, розглядаючи лише тексти, що стосуються сьогодення, актуальних суспільних і національних проблем, шукаючи вирішення найнагальніші недоліки та потреби, бути цінними. Історичним моментом, у який він поміщає дію свого роману, є роки падіння XX династії та піднесення нової, заснованої кастою верховних жерців. Виявляється, що в цьому середовищі й культурі, які настільки відрізняються від європейської цивілізації, сучасної Пруси, політеїстичної культури, яка вірила в реінкарнацію та святість тварин, відбувається драма, закономірності якої відомі й сьогодні, у сучасності. політика сучасних цивілізованих країн.

Б. Прус показує падіння Єгипту, щоб передати універсальне повідомлення про те, як боротьба за владу призводить до розпаду добре функціонуючих соціальних і державних організмів. Автор представляє крах цінностей, таких як державний розум чи патріотизм, перед обличчям жадібності та всюдисущого приватного життя. «Фараон» Пруса – під маскою історії прямо з античності – є чітким натяком на економічні проблеми та політичні суперечки, які переслідували польський народ того часу.

Отже, у польському літературознавстві історична тематика займає провідне місце серед інших, яка висвітлює питання походження народу, події національного, соціального значень, щоденного буденного чи трагічного змісту, щоб все донести до нащадків. Романтична проблематика й надалі користується минулими джерелами творчості літописів, житій, сказань, легенд, зазнавши художньої романної інтерпретації романтичного чи реалістичного мислення, що у подальшому може стати темою наступного дослідження.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Андреева Л., Карельський А., Павлова Н. Зарубіжна література ХХ ст. Підручник для вузів. Київ : Академія, 2000. 559 с.
2. Андрусів С. Мости між часами: Про типологію історичної прози. *Українська мова і література в школі*. 2008. № 8. С. 14–20.
3. Андрусів С. Український історичний роман. *Онтологія та типологія жанру*. 1997. № 4. С. 16–37.
4. Баканов А. Історичний роман: Деякі ідейно-художні проблеми. *Література Англії: ХХ століття*. Київ : Вища школа, 2000. С. 22–120.
5. Баран Є. Основні аспекти української історичної прози другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Українська історична проза другої половини ХІХ – початку ХХ ст. і Орест Левицький*. Львів : Логос, 2001. С. 15–71.
6. Баран Є. Українська історична проза другої половини ХІХ – початку ХХ століття і Орест Левицький. Львів : Логос, 2000. 144 с.
7. Бернадська Н. Теорія роману як жанру в українському літературознавстві : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.06. Київ, 2005. 36 с.
8. Бернадська Н. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція : монографія. Київ : Академвидав, 2004. 368 с.
9. Боярчук О. Експериментальна проза 20-х років ХХ століття : жанрово-стильові модифікації (В. Домонтович, А. Любченко, М. Йогансен) : автореф. дис. ... к. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2003. 19 с.
10. Брайченко М. Вальтер Скотт й історія (До 200-річчя з дня народження). *Український історичний журнал*. 2009. № 8. С. 100–130.
11. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство: підручник. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.

12. Булаховська Ю. Проблематика і фактографізм в історичному романі XIX ст. *Київські полоністичні студії*. Том XXVI. Київ, 2015. С. 332–335.
13. Васьків М. Світло і тіні Генрика Сенкевича. *Україна Incognita*. 2012. № 229. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/svitlo-i-tini-genrika-senkevicha> (дата звернення 01.08.2023).
14. Галич О., Назарец В., Васильєв Є. Теорія літератури. Київ : Лібідь, 2001. 451 с.
15. Голодинська О. Історичне минуле як предмет висловлювання: сучасна англomовна проза та постмодерністська історіографія: автореф. дис... канд. філол. наук. : 10.01.01. Київ, 2004. 36 с.
16. Гром'як Р. Літературознавчий словник – довідник. Київ : ВЦ «Академія», 2002. 752 с.
17. Гуляк А. Становлення українського історичного роману : монографія. Київ : ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 2000. 293 с.
18. Гуслов О. Роль Генріка Сенкевича у формуванні польської національної самосвідомості (1880–1914 рр.) : автореф. дис... канд. істор. наук : 07.00.03 Київ : 2003. 34 с.
19. Зеров М. Лекції з історії української літератури (1798–1870). Канада, 2001. 113 с.
20. Ільницький М. Людина в історії. Сучасний український історичний роман. Київ : Дніпро, 2000. 356 с.
21. Кісілевич В. Особливості жанру історичного роману. *Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика* : збірник наукових праць. Голова редколегії Н. В. Подлевська; відповідальна за випуск Н. М. Торчинська. Хмельницький, 2023. Випуск чотирнадцятий. (подана до друку)

22. Кралюк П. Генрик Сенкевич – руїник козацького міфу? URL: [https://www.volynnews.com/blogs/ukrayintsiam-brakuye-filosofiyi-rozumu-/henryk-senkevych-ruyinnyk-kozatskoho-mifu-/](https://www.volynnews.com/blogs/ukrayintsiam-brakuye-filosofiyi-rozumu-/henryk-senkevych-ruyinnyk-kozatskoho-mifu/) (дата звернення 01.09.2023).
23. Кремінь Т. Д. Жанрово-стильові ознаки історичного роману у віршах в українській літературі першої третини ХХ століття : до проблеми сприйняття. *Наукові праці*. 2010. Вип. 122. Т. 135. С. 51–54.
24. Лукіна Л. Художнє змалювання історичних подій у романі Генрика Сенкевича «Вогнем і мечем». *Слов'янська філологія: історія, сьогодення, перспективи: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Умань : Візаві, 2018. С. 94–98.
25. Луков В. Історія літератури. Зарубіжна література від витоків донині. Київ : Академія, 2006. 510 с.
26. Мельнікова Ю. Генеза історичного роману в українському літературознавстві як однієї із модифікацій жанру. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Серія: Лінгвістика і літературознавство. 2010. Випуск 23. Ч. 2. С. 55–66
27. Ніколенко О. Теорія та історія роману. *Всесвітня література*. 2007. № 1. С. 22–26.
28. Поліщук Я. Історична й аісторична орієнтації в літературі кінця ХХ – початку ХХ ст. *Дивослово*. 2000. № 8. С. 2–3.
29. Прус Б. Анелька. Київ : Веселка, 2003. 208 с.
30. Прус Болеслав – творчість письменника. URL: www.zarlit.com (дата звернення 01.09.2023).
31. Прус Болеслав (біографія). URL: javalibre.com.ua (дата звернення 05.09.2023).
32. Радишевський Р. Література та історія в романі «Вогнем і мечем» Генрика Сенкевича. *Українська полоністика*. 2009. № 2. С. 133–148.

33. Ромащенко Л. Жанрово-стильовий розвиток сучасної української історичної прози : монографія. Черкаси : Вид-во Черкаського державного університету імені Богдана Хмельницького, 2003. 388 с.
34. Сенкевич Г. Новели. Переклад з польської: Степан Ковганюк. Київ : Дніпро, 1975. 319 с.
35. Сенкевич Г. Quo vadis / переклад з польської: Віктор Бойко. Харків: Фоліо, 2008. 412 с.
36. Сенкевич Г. Quo vadis / переклад з польської: Олег Бурячківський. Львів : Свічадо, 2010. 564 с.
37. Сенкевич Г. Вогнем і мечем : роман. Харків : Фоліо, 2006. 637 с.
38. Сенкевич Г. Вогнем і мечем : у 2 томах / переклад із польської : Є. Литвиненко. Тернопіль : НК-Богдан, 2006. 1024 с.
39. Сенкевич Г. Потоп : у 3 томах: Том III / переклад з польської: Євген Литвиненко. Тернопіль : НК-Богдан, 2019. 480 с.
40. Сенкевич Г. Потоп: у 3 томах: Том I / переклад з польської: Євген Литвиненко. Тернопіль : НК-Богдан, 2017. 532 с.
41. Сенкевич Г. Потоп: у 3 томах: Том II / переклад з польської: Євген Литвиненко. Тернопіль : НК-Богдан, 2018. 624 с.
42. Сиротюк М. Живий перегук віків і народів. Ідеї інтернаціоналізму в українському історичному романі. Київ : Дніпро, 2001. 248 с.
43. Сиротюк М. Український історичний роман : Проблема історичної та художньої правди. Київ : Вид-во АН УРСР, 2000. 396 с.
44. Сінкевич Є. «Трилогія» Генрика Сенкевича в польській і українській історіографії. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*. 2017. Т. XVI. S. 15–21.
45. Слабошпицький М. Історичний дивосвіт. *Дивослово*. 2000. № 2. С. 5–90.

46. Художня специфіка жанру історичного роману. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/hudozhestvennaya-> (дата звернення 08.07.2023).
47. Чижевський Д. Історія української літератури (Від початків до доби романтизму). Тернопіль : МПП «Презент» за участю ТОВ «Феміна», 2005. 480 с.
48. Bachórz J. Bolesław Prus. Historia literatury polskiej. Tom VI. Pozytywizm. Warszawa, 2004. S. 353–358.
49. Bolesław Prus (Aleksander Głowacki) – Życie i twórczość. URL: <https://culture.pl/pl/tworca/boleslaw-prus-aleksander-glowacki> (дата звернення 30.08.2023).
50. Bolesław Prus. URL: https://sciaga.pl/tekst/81894-82-boleslaw_prus (дата звернення 25.08.2023).
51. Epoki literackie. Wielki leksykon literatury polskiej. Wrocław, 2006. S. 23–158.
52. Kornilowiczówna M. Henryk Sienkiewicz. Warszawa : Orleńta, 2005. S. 21–34.
53. Lalka – problematyka. URL: <https://klp.pl/lalka/a-10751.html> (дата звернення 01.08.2023).
54. Lukacs G. The Historical Novel. Harmondsworth: Pinguin Books Ltd, 2005. 235 p.
55. Markiewicz H. «Lalka» Bolesława Prusa (rozprawa wstępna oraz antologia materiałów o genezie i recepcji utworu). Warszawa, 2000. S. 258–267.
56. Matuszek G. Gabriela Zapolska. Historia literatury polskiej. Tom VII. Młoda Polska. Bochnia-Kraków-Warszawa, 2004. S. 136–137.
57. Miłosz Cz. Historia literatury polskiej do roku 1939. Kraków, 2000. S. 5–200.
58. Omówienie uniwersalnej problematyki «Faraona» Bolesława Prusa. URL: <https://www.bryk.pl/wypracowania/jezyk-polski/lektury/763-omowienie->

uniwersalnej-problematyki-faraona-boleslawa-prusa.html#utm_source=paste&utm_medium=paste&utm_campaign=otherhttps://www.bryk.pl/wypracowania/jezyk-polski/lektury/763-omowienie-uniwersalnej-problematyki-faraona-boleslawa-prusa.html (дата звернення 05.08.2023).

59. Potocki A. Szkice i wrażenia literackie. Trylogia Sienkiewicza. Studia. Szkice. Polemiki. Oprac. T. Jodełka. Warszawa, 2000. 303 s.

60. Powieść historyczna – cechy gatunku. URL: <https://klp.pl/krzyzacy/a-7047.html> (дата звернення 05.08.2023).

61. Powieść historyczna – cechy, przykłady. URL: <https://www.bryk.pl/wypracowania/jezyk-polski/materialy-do-matury/1010512-powiesc-historyczna-cechy-przyklady.html> (дата звернення 05.08.2023).

62. Prus B. Dzieci. Powiesc. Warszawa : Nakład Gebethnera i Wolffa, 2000. 384 s.

63. Prus B. Faraon. Poznań : Kurpisz, 2000. 661 s.

64. Prus B. Lalka. Powiesc w trzech tomach. Warszawa : Nakład Gebethnera i Wolffa, 2005. 431 s.

65. Prus B. Lalka. Warszawa, 2006. T. 1–3. 440 s.

66. Prus B. Pisma. Pod red. Szweykowskiego Z. Warszawa, 2000. T. 29. S. 34–45.

67. Prus B. Szkice i obrazki. Warszawa : Skład główny w biurze i ekspedycji Spółki Nakładowej, 2002. 297 s.

68. Prus Bolesław «Lalka». URL: <https://culture.pl/pl/dzielo/boleslaw-prus-lalka> (дата звернення 05.08.2023).

69. Prus B. Emancypantki. Powieść. Warszawa : Nakład Gebethnera i Wolffa, 2001. 320 s.

70. Rodzaje powieści: powieść historyczna. URL: <https://www.sutori.com/en/story/temat-rodzaje-powiesci-powiesc-historyczna--sYDZiqS9FuU1JHFCnCBORq52> (дата звернення 04.08.2023).

71. Sienkiewicz H. Krzyżacy : powieść w 4 tomach. T.1. Warszawa : Gebethner i Wolff, 1900.– 606 s.
72. Sienkiewicz H. Ogniem i mieczem. Warszawa : Elipsa, 1991. 550 s.
73. Sienkiewicz H. Szkice literackie. Warszawa, 2006. S. 102–124.
74. Sienkiewicz H. Legiony. Warszawa : Bellona. 2007. 176 s.
75. Sienkiewicz H. Na polu chwały. Warszawa : Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu. 2006. 440 s.
76. Sienkiewicz H. Pan Wołodyjowski. Warszawa : Bellona, 2007. 430 s.
77. Sienkiewicz H. Potop. Warszawa : Bellona, 2007. 1000 s.
78. Sienkiewicz H. Trylogia. Warszawa : Rea, 2017. 1312 s.
79. Słownik literatury polskiej / red. M. Piechota, M. Pytasz, P. Wilczek. Katowice : Videograf II, 2006. 972 s.
80. Znaczenie powieści historycznej Henryka Sienkiewicza. URL: https://sciaga.pl/tekst/52218-53-powieść_historyczna_w_pozytywymie (дата звернення 15.08.2023).
81. Życie i twórczość Henryka Sienkiewicza. URL: <https://www.bryk.pl/wypracowania/jezyk-polski/biografie/157-zycie-i-tworczosc-henryka-sienkiewicza.html>(дата звернення 15.08.2023).